



Leszek Bosek*

ODPOWIEDZIALNOŚĆ CYWILNA NA PODSTAWIE ART. 446² K.C. – UWAGI WSTĘPNE NA TLE ORZECZNICTWA SĄDU NAJWYŻSZEGO

Przepis art. 446² k.c. – dodany do Kodeksu cywilnego ustawą z dnia 24.6.2021 r. – statuuje odpowiedzialność cywilną za „niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej”. Na mocy art. 2 ustawy nowelizującej przepis art. 446² k.c. ma mieć zastosowanie również do zdarzeń, których skutkiem jest niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej przez najbliższych członków rodziny z poszkodowanym, spowodowana ciężkim i trwałym uszkodzeniem jego ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia, powstałych przed dniem wejścia w życie ustawy, tj. sprzed 19 września 2021 r. Przepisy te budzą pewne wątpliwości, ponieważ nakładają retroaktywnie i bez dostatecznego uzasadnienia konstytucyjnego nowe obowiązki na podmioty prawa cywilnego. Analiza poprzedzającego ich wprowadzenie orzecznictwa Sądu Najwyższego wykazuje rozbieżności w kwestii samej dopuszczalności i celowości przyznawania zadośćuczynień za ograniczenia w stosunkach rodzinnych. Więzy rodzinne ex definitione spajające grupę rodzinną nie są dobrami jednej osoby, dlatego ich ochrona za pomocą przepisów o ochronie dóbr osobistych i prawa deliktowego była wątpliwa.

Pojęcia kluczowe: prawo cywilne; prawo rodzinne; stosunki rodzinne; więzi rodzinne; dobra osobiste.

* Leszek Bosek, dr hab., prof. UW, sędzia SN; ORCID: 0000-0003-3850-0038.

Przepis art. 446² k.c. – dodany do Kodeksu cywilnego ustawą z dnia 24 czerwca 2021 r.¹ – statuuje odpowiedzialność cywilną za „niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej” przez najbliższych członków rodziny z poszkodowanym, który doznał ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia. Zgodnie z tym przepisem: „W razie ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, skutkującego niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej, sąd może przyznać najbliższemu członkowi rodziny poszkodowanego odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę.” Jak wynika z brzmienia tego przepisu ustanawia on odpowiedzialność cywilną osób zobowiązanych do naprawienia szkody względem innych osób niż poszkodowany – poszerza tym samym podmiotowy zakres odpowiedzialności cywilnej, ograniczonej z zasady do osób poszkodowanych. Przepis art. 446² k.c. spełnia tożsamą funkcję co art. 446 k.c., albowiem na mocy art. 446 k.c. osoby inne niż poszkodowany uzyskują prawo do kompensacji uszczerbków, a nawet dobrowolnych wydatków, poniesionych w związku ze śmiercią poszkodowanego. O ile jednak art. 446 k.c. wypełnia aksjologiczną i konstrukcyjną lukę powstałą po spowodowaniu śmierci człowieka czynem niedozwolonym, o tyle art. 446² k.c. żadnej luki nie wypełnia. Po jego wprowadzeniu poza poszkodowanym, który pozostaje na podstawach ogólnych upoważniony do podniesienia albo niepodniesienia roszczeń z tytułu uszkodzenia swojego ciała lub rozstroju zdrowia, uprawnienie do żądania zadośćuczynienia pieniężnego uzyskują także inne osoby. Pojawia się w tej sytuacji pytanie, czy kreacja na podstawie art. 446² k.c. dodatkowych stosunków obligacyjnych, będzie obiektywnie i efektywnie wzmacniać ochronę osoby poszkodowanego – jego najbardziej żywotnych interesów, a więc tych, które odnoszą się do jego życia, zdrowia i integralności cielesnej, chronionych w każdym przypadku przez gwarancję ochrony godności osoby², czy też osłabiać tę ochronę? Jak to ujął Trybunał Konstytucyjny (dalej: TK) ocena mechanizmów kompensacji szkody na osobie winna zawsze uwzględniać zasadnicze preferencje systemowe ze względu na charakter uszczerbku i zasadnicze znaczenie praw każdej jednostki w tej sferze do ich efektywnej ochrony³.

Podjęcie tematu jest także uzasadnione treścią art. 2 ustawy nowelizującej k.c. z 24 czerwca 2021 r. W myśl tego przepisu art. 446² KC ma zastosowanie również do zdarzeń, których skutkiem jest niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej przez najbliższych członków rodziny z poszkodowanym, spowodowana ciężkim i trwałym uszkodzeniem jego ciała lub wywołaniem rozstroju

¹ Ustawa z dnia 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, Dz. U. 2021, poz. 1509 – dalej: „ustawa nowelizująca”.

² Art. 30 Konstytucji RP.

³ Wyrok TK z 1 września 2006 r., SK 14/05.

zdrowia, powstałych przed dniem wejścia w życie ustawy, tj. sprzed 19 września 2021 r. Pojawia się więc pytanie, czy przepis art. 2 ustawy nowelizującej jest zgodny z art. 2 Konstytucji RP, skoro nakłada na podmioty prawa cywilnego obowiązki prawne z mocą wsteczną, czy też obowiązki te spoczywały na podmiotach prawa cywilnego już przed jego wejściem w życie?

Odpowiedź na to pytanie wymaga oceny orzecznictwa sądowego, w tym zwłaszcza orzecznictwa Sądu Najwyższego⁴, ponieważ jednolite orzecznictwo sądowe jest najważniejszym wskaźnikiem obowiązywania normy prawnej i jej treści. Innymi słowy ocena orzecznictwa sądowego sprzed wejścia w życie ustawy z 24 czerwca 2021 r. decydować będzie ostatecznie o tym, czy ustawa ta weszła w życie z mocą wsteczną i czy jest zgodna z Konstytucją RP.

Celem tego artykułu nie jest wyczerpująca analiza konstytucyjności ustawy nowelizującej, ani systemów prawa deliktowego, które przeciwstawiają się albo aprobują roszczenia wprowadzone ustawą nowelizującą. Cel jest daleko skromniejszy. Chodzi o przedstawienie orzecznictwa Sądu Najwyższego i najważniejszych rodzajów argumentów w nim podnoszonych sprzed wejścia w życie ustawy nowelizującej.

I. Ewolucja uregulowań polskiego prawa deliktowego w aspekcie zadośćuczynienia

W uchwałach powiększonych składów Sądu Najwyższego oraz w wyrokach Trybunału Konstytucyjnego dotyczących odpowie-

⁴ Zob. uchwała SN z 22 października 2010 r., III CZP 76/10, uchwały (7) SN z 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, III CZP 60/17, III CZP 69/17. W uchwałach tych SN stanął na stanowisku, że „Sąd może przyznać zadośćuczynienie za krzywdę osobom najbliższym poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu.” Pogląd ten został zaaprobowany w wyrokach z: 24 marca 2018 r., V CSK 300/17; 17 maja 2018 r., V CSK 159/18; 6 lipca 2018 r., II CSK 234/17; 31 maja 2019 r., IV CSK 141/18; 14 czerwca 2019 r., III CSK 233/17. Natomiast w uchwale (7) z 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, SN uznał, że: „Osobie bliskiej poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego rozstroju zdrowia, nie przysługuje zadośćuczynienie pieniężne na podstawie art. 448 Kodeksu cywilnego.” W wyroku z 11 grudnia 2018 r., IV CNP 31/17 Sąd Najwyższy stwierdził natomiast rażące i oczywiste naruszenie prawa, w tym norm o randze konstytucyjnej, a w uzasadnieniu (in fine) nawet „nieważność” prawomocnego wyroku SO w Legnicy przez to, że zasądzono nim zadośćuczynienie za umyślne i wielokrotne naruszenie więzi rodzinnej. Pogląd ten został zaaprobowany w wyroku z 17 grudnia 2019 r., I NSNc 5/19. Natomiast w wyroku z 12 grudnia 2019 r., I PK 129/18, Sąd Najwyższy podkreślił, że żonie pracownika, który doznał ciężkich obrażeń wskutek wypadku przy pracy nie przysługuje własne roszczenie o zadośćuczynienie jej krzywdy (na podstawie art. 445 § 1 w związku z art. 444 § 1 k.c.). Por. też uchwała (7) Sądu Najwyższego z 28 września 1994 r., I KZP 9/94; wyrok Sądu Najwyższego z 20 lipca 2000 r., III KKN 753/98; wyrok Sądu Najwyższego z 5 czerwca 2006 r., V KK 386/05). W wyroku z 1 października 2007 r., V KK 9/07 Sąd Najwyższy stwierdził wprost, że przepisy dotyczące kręgu osób, którym przysługuje zadośćuczynienie nie podlegają wykładni rozszerzającej.

działności cywilnej konsekwentnie uwzględnia się metodę wykładni historycznej i eksponuje dorobek II Rzeczypospolitej Polskiej w ukształtowaniu obowiązujących uregulowań⁵.

Zagadnienie kręgu podmiotów uprawnionych do żądania zadośćuczynienia pieniężnego należało do najważniejszych w pracach nad unifikacją polskiego prawa cywilnego. Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej wypracowała stanowisko, zgodnie z którym Kodeks zobowiązań dopuszczał przyznanie zadośćuczynienia za krzywdę moralną tylko wyjątkowo w przypadkach wskazanych w ustawie, określając sposób tego zadośćuczynienia, zarazem zaś wyraźnie zaznaczał w art. 157 § 3, że poza tymi przypadkami można żądać tylko odszkodowania za szkody materialne⁶. Przez poszkodowanego na tle przepisów k.z. rozumiano osobę bezpośrednio poszkodowaną, a osobom pośrednio poszkodowanym przysługiwały wyraźnie przyznane roszczenia tylko tam, gdzie ustawa tak stanowiła⁷. Takim przepisem był art. 162 § 2 i 3 k.z. stanowiący, że w razie śmierci poszkodowanego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, osobom bliskim zmarłego, które zostały pozbawione utrzymania, zobowiązany do odszkodowania powinien wypłacać rentę. Zgodnie zaś z art. 157 § 3 k.z., niezależnie od naprawienia szkody majątkowej, można było żądać zadośćuczynienia za krzywdę moralną w przypadkach przez ustawę przewidzianych.

Kodeks zobowiązań tworzył spójny system przyznawania zadośćuczynienia za cierpienia fizyczne (osób bezpośrednio poszkodowanych) i krzywdę moralną (osób bezpośrednio poszkodowanych i osób im bliskich) – w sytuacji wystąpienia skutku czynu niedozwolonego w postaci śmierci poszkodowanego. W razie uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia sąd mógł przyznać poszkodowanemu lub instytucji przezeń wskazanej stosowną sumę pieniężną, jako zadośćuczynienie za cierpienia fizyczne i krzywdę moralną (art. 165 § 1 k.z.), które to prawo do zadośćuczynienia przechodziło na spadkobierców, w razie ewentualnej śmierci poszkodowanego, jeżeli zostało umownie lub prawomocnym wyrokiem przyznane za życia poszkodowanego albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego (art. 165 § 3 k.z.). Nie ulegało wątpliwości, że to roszczenie o zadośćuczynienie miało charakter czysto osobisty i przysługiwało jedynie bezpośrednio poszkodowanemu. Oprócz

⁵ uchwała Sądu Najwyższego z 17 lutego 2006 r., III CZP 84/05; uchwała SN z 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19; wyrok TK z 1 września 2006 r., SK 14/05; wyrok TK z lutego 2005, SK 49/03; wyrok TK z 4 grudnia 2001 r., SK 18/00.

⁶ Por. Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podkomisja Prawa o Zobowiązaniach, Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań, Warszawa 1934, z. 4, s. 230; R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, wyd. III, opracowane przez J. Górskiego, Poznań 1948, s. 298-299.

⁷ por. J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks zobowiązań. Komentarz*, wyd. 2, t. I, Kraków 1936, s. 434.

tego w razie śmierci poszkodowanego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, sąd mógł przyznać najbliższemu członkowi rodziny zmarłego lub instytucji, przez nich wskazanej, stosowną sumę pieniężną, jako zadośćuczynienie za doznaną przez nich krzywdę moralną (art. 166 k.z.). Wykluczano więc analogiczne stosowanie art. 165 i 166 k.z. do innych przypadków, w szczególności wykluczano stosowanie tych przepisów do roszczeń pośrednio poszkodowanych członków rodziny wskutek uszkodzenia ciała poszkodowanego, który nie umarł, nawet jeśli był to poszkodowany na podstawie art. 165 § 1 i 2 k.z.⁸

Model regulacyjny przyjęty w k.z. był wzorowany na prawie niemieckim⁹. Fundamentalnym założeniem modelu kompensacji szkód niemajątkowych w prawie niemieckim jest to, że szkody niemajątkowe mogą być kompensowane wyłącznie w przypadkach przez ustawę określonych. System niemiecki nie przewidywał wynagradzania szkód niemajątkowych osób bliskich poszkodowanego, nawet w razie jego śmierci. Paragraf 253 Kodeksu cywilnego niemieckiego (*Bürgerliches Gesetzbuch*, dalej: BGB z 1896 r., obowiązujący od 1 stycznia 1900 r.) odnosił się wyraźnie do zadośćuczynienia za szkody niemajątkowe i stanowił, że za szkodę niebędącą szkodą majątkową można żądać odszkodowania pieniężnego tylko w przypadkach przewidzianych w ustawie. Naprawienie szkody niemajątkowej było więc dopuszczalne jedynie wyjątkowo. Na podstawie bowiem § 847 BGB (uchylonego w 2002 r.), tylko osoba poszkodowana mogła żądać zadośćuczynienia w razie uszkodzenia ciała lub zdrowia. Roszczenie o wynagrodzenie szkody niemajątkowej zostało uregulowane jako mające charakter ściśle osobisty, ponieważ przysługiwało tylko osobie bezpośrednio poszkodowanej. W efekcie nie mogło ono być zbyte ani też nie przechodziło na spadkobierców, chyba że zostało uznane w umowie lub zasądzone sądownie. Szczególny przypadek naprawienia szkody niemajątkowej zakładał też § 1300 BGB, umożliwiający żądanie słusznego zadośćuczynienia przez narzeczonego, który nie ponosił winy za zerwanie zaręczyn, który zresztą został ostatecznie uchylony w 1998 r.

Założenia systemu niemieckiego wpłynęły po 1900 r. na interpretację przepisów austriackiego Kodeksu cywilnego (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, dalej: ABGB z 1811 r.), które literalnie przewidywały wynagradzanie szkody niemajątkowej (§ 1323-1325 oraz

⁸ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie...*; L. Peiper, *Kodeks zobowiązań z dnia 27 października 1933 r.*, *Dz. U.* 82, poz. 598, *tudzież przepisy wprowadzające tenże kodeks z dnia 27 października 1933 r.*, *Dz. U.* 82, poz. 599, *wraz z motywami referentów Komisji Kodyfikacyjnej oraz orzecnictwem polskim, austriackim, francuskim, niemieckim i rosyjskim*, Kraków 1934, s. 222.

⁹ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podkomisja Prawa o Zobowiązaniach, *Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1934, z. 4, s. 230.

§ 1329-1330). W orzeczeniu plenarnym z 1 kwietnia 1908 r. austriacki Sąd Najwyższy stwierdził, że wynagrodzenia szkody niemajątkowej można się domagać tylko w przypadkach wyraźnie przewidzianych przez ustawę, co ograniczyło zastosowanie § 1329 ABGB, zgodnie z którym poszkodowanemu należało się, oprócz odszkodowania, także pełne zadośćuczynienie, i przepis ten nie stanowił już podstawy wynagradzania szkody niemajątkowej, a także zastosowanie § 1323 i 1324 ABGB, wedle których za czyn bezprawny wynikający z niedbalstwa, oprócz odszkodowania, przewidziano zadośćuczynienie za wyrządzony ból.

Odmienne od niemieckiego model kompensacji szkód niemajątkowych wykształcił się w systemach romańskich. W Kodeksie cywilnym francuskim nie było przepisu wyraźnie przewidującego przyznawanie zadośćuczynienia, natomiast podstawą prawną żądania majątkowego naprawienia szkody niemajątkowej (*dommage moral - krzywdy moralnej*) już od początku XIX w. był art. 1382 k.c.f. (obecnie art. 1240 k.c.f.), zgodnie z którym wszelki czyn człowieka, który wyrządza szkodę drugiemu, zobowiązuje do wynagrodzenia tego, z którego winy nastąpił. Doktryna, a następnie judykatura francuska, nie ograniczyły pojęcia szkody tylko do jej majątkowej postaci, przyznając zadośćuczynienie również wtedy, gdy nie została jednocześnie wyrządzona szkoda majątkowa. W judykaturze francuskiej (już przed 1933 r.) osobami, którym sądy przyznawały zadośćuczynienie na podstawie art. 1382 k.c.f., byli nie tylko poszkodowani bezpośrednio dotknięci czynem wyrządzającym szkodę, ale także osoby im bliskie, które mogły dochodzić wyrównania szkody niemajątkowej w postaci bólu i cierpienia doznanego wskutek śmierci bliskiej im osoby.

Wbrew tendencjom w orzecznictwie francuskim, w Polsce przepisy k.c.f. wykładano ściśle i wykluczano możliwość przyznania zadośćuczynienia osobom pośrednio poszkodowanym. W konsekwencji na ziemiach polskich nie było podstaw do żądania zadośćuczynienia za krzywdę moralną wyrządzoną osobom bliskim i to nawet w razie śmierci poszkodowanego¹⁰.

Kodeks cywilny utrzymał model kompensacji uszczerbków niemajątkowych wypracowany w II RP. Opierał się od początku na założeniu, że nie istnieje jedna, ogólna zasada, iż każda szkoda niemajątkowa podlega naprawieniu, lecz że każdorazowo musi istnieć wyraźna podstawa normatywna dla przyznania zadośćuczynienia za taką szkodę. Kodeks cywilny - w pierwotnym brzmieniu - przyznał bezpośrednio poszkodowanemu roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne w wypadkach wyrządzenia mu szkody na osobie, dopuszczalne tylko w wypadkach wskazanych przez ustawę (art. 445 § 1 w zw. z art.

¹⁰ Por. J. Basseches, I. Korkis, *Kodeks zobowiązań*, Lwów 1938, s. 228-229.

444 k.c.). Przepis art. 445 k.c. wyczerpująco określił te dobra osobiste, których naruszenie uzasadniało roszczenie o zadośćuczynienie. Naruszenie każdego innego dobra osobistego chronionego przez prawo cywilne podlegało pierwotnie regulacji art. 448 w zw. z art. 24 § 1 k.c., dopuszczającej usunięcie skutków naruszenia, w szczególności przez złożenie oświadczenia, a w wypadku umyślności działania sprawcy, również przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej na rzecz Polskiego Czerwonego Krzyża. Artykuły 445 i 448 k.c. potwierdzały zasadę, że zadośćuczynienie przysługuje tylko poszkodowanemu bezpośrednio, tj. osobie, przeciw której skierowane było działanie sprawcy. Roszczenia na rzecz osób pośrednio poszkodowanych wyczerpująco regulowały wyjątkowe przepisy art. 446 § 1-3 k.c.

Zmiany w zakresie zadośćuczynienia przyniosła dopiero ustawa z dnia 23 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny¹¹. Nie ulegało jednak wątpliwości, że kompensacja na podstawie art. 448 k.c. przysługuje - zgodnie z ogólnym założeniem prawa odszkodowawczego - jedynie bezpośrednio poszkodowanemu. Przyznanie zadośćuczynienia w związku z naruszeniem dóbr osobistych związane z modyfikacją art. 448 k.c. nie obejmowało uszczerbków niemajątkowych osób bliskich bezpośrednio poszkodowanego ani w razie jego śmierci, ani w razie uszczerbku na zdrowiu. Kwestia ta uznawana była za bezsporną¹². Sama bowiem okoliczność, że osoba bliska doznała nawet bardzo poważnej krzywdy, nie była zatem wystarczająca dla przyznania zadośćuczynienia, jeśli nie doszło do naruszenia jej własnych dóbr osobistych lub nie zaistniała inna, szczególna podstawa ustawowa.

Korektę kodeksowego modelu wynagradzania szkód niemajątkowych w postaci zadośćuczynienia przyniosła ustawa z dnia 30 maja 2008 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw¹³. Art. 446 k.c. został wówczas uzupełniony o § 4 i obecnie zawiera dwa przepisy adresowane do najbliższych członków rodziny poszkodowanego. W § 3 przyznano im fakultatywne prawo do odszkodowania, a w § 4 prawo do zadośćuczynienia w razie śmierci poszkodowanej osoby bliskiej. W uzasadnieniu projektu ww. ustawy nowelizującej (Druk sejmowy nr 81) wskazano, że „wobec dotychczasowego negatywnego stanowiska polskiego ustawodawcy” w sprawie możliwości uzyskania zadośćuczynienia pieniężnego w związku ze śmiercią osoby bliskiej, „przyjęte w projekcie rozwiązanie jest ko-

¹¹ Dz. U. 1996, nr 114, poz. 542.

¹² Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks cywilny, wniesionego do Sejmu dnia 7 kwietnia 1995 r.; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1999, s. 207 i 210; A. Mączyński, *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę spowodowaną naruszeniem dobra osobistego. Geneza, charakterystyka i ocena obowiązującej regulacji*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004, s. 239 i nast.

¹³ Dz. U. 2008, nr 116, poz. 731

rzystniejsze dla poszkodowanych. Nie tylko umożliwia przyznanie zadośćuczynienia obok odszkodowania, ale nie obwarowuje przyznania zadośćuczynienia szczególnym zastrzeżeniem - wystąpienia szczególnych okoliczności, które wskazują, że przyznanie zadośćuczynienia odpowiada względom słuszności. Takie zastrzeżenie było zawarte w wersji projektu przyjętej przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego”.

Podsumowując, ewolucja przepisów określających model kompensacji uszczerbków niemajątkowych osób bliskich poszkodowanego wskazuje, że ustawodawca wyraźnie utrzymuje model wypracowany w kodeksie zobowiązań. Kodeksowy model odpowiedzialności cywilnej wyróżnia się wymaganiem podstawy prawnej dla zasądzenia zadośćuczynienia wobec braku ogólnej zasady naprawienia szkody niemajątkowej.

II. Uwarunkowania konstytucyjne

Uregulowania konstytucyjne i konwencyjne mają z zasady istotne znaczenie dla wykładni prawa cywilnego. Ten argument był też eksponowany w orzecznictwie Sądu Najwyższego dla uzasadnienia dopuszczalności zasądzenia zadośćuczynienia za naruszenie więzi rodzinnej¹⁴.

Zauważyć jednak należy, że z zasady demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej nie wynika obowiązek kompensacji przykrości i emocjonalnych uszczerbków osób bliskich poszkodowanego. Sąd Najwyższy trzykrotnie potwierdził zgodność z Konstytucją RP orzeczeń sądów powszechnych, które odmawiały przyznania zadośćuczynienia osobom bliskim poszkodowanego, a trzeba zaznaczyć, że przesłanką skargi nadzwyczajnej jest każde (a nie tylko kwalifikowane) naruszenie Konstytucji RP¹⁵. W uchwale z 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19 Sąd Najwyższy wyjaśnił dodatkowo, że zasadniczym zagadnieniem jest pytanie o zgodność z zasadą demokratycznego państwa prawnego wykładni art. 448 k.c., która dopuszcza kompensowanie uszczerbków osób bliskich poszkodowanego poza przypadkami wskazanymi w ustawie. Decyzja o nałożeniu obowiązku kompensacji określonych kategorii uszczerbków niemajątkowych zawsze należy do doniosłych decyzji demokratycznego państwa prawnego, zwłaszcza gdy zmienia normatywnie określony model kompensacji tych uszczerbków, rozciągając go na osoby bliskie po-

¹⁴ Uchwała Sądu Najwyższego z 22 października 2010 r., III CZP 76/10; wyrok Sądu Najwyższego z 10 lutego 2017 r., V CSK 291/16; daleko mniej zdecydowanie uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 27 marca 2018 r., III CZP 60/17.

¹⁵ Wyrok SN z 13 stycznia 2021 r., I NSNk 3/20; wyrok SN z 16 grudnia 2020 r., I NSNk 3/19; wyrok SN z 17 grudnia 2019 r., I NSNc 5/19.

szkodowanego i daleko wykraczając poza stosunki zobowiązaniowe. Przyjęcie określonego modelu kompensacji wpłynąć będzie m.in. na stosunki prawnorodzinne i z zakresu prawa pracy. W stosunkach rodzinnych może prowadzić do całkowitej zmiany paradygmatów, jeśli chodzi o katalog środków prawnych dostępnych w stosunkach między małżonkami, krewnymi czy osobami pozostającymi w związkach nieformalnych. Obecnie sankcje naruszenia obowiązków rodzinnych (np. obowiązków, o których mowa w art. 23 k.r.o.) są bardzo ograniczone, nie mają charakteru bezpośredniego i zostały ściśle określone w przepisach prawa rodzinnego. Przyjęcie, że obowiązki niemajątkowe z zakresu prawa rodzinnego (np. obowiązek wierności małżonków, obowiązek posłuszeństwa dzieci wobec rodziców, itd.) zaopatrzone są w sankcję majątkową (na podstawie art. 24 k.c. w zw. z art. 448 k.c.) stanowiłoby rzeczywistą rewolucję normatywną. W stosunkach z zakresu prawa pracy dekompozycja reguł deliktowych może skutkować radykalnym rozszerzeniem odpowiedzialności pracodawców za uszczerbki poniesione przez pracownika, który uległ wypadkowi przy pracy i doznał uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia. Dopuszczalność dochodzenia przez samych pracowników roszczeń uzupełniających w stosunku do świadczeń wynikających z ustawy z 30 października 2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych¹⁶ na ogólnych podstawach prawa zobowiązań nie ulega wątpliwości. Zatem w wielu typach stosunków prawnych pojawia się zasadnicze zagadnienie, czy rozszerzenie kręgu podmiotowego legitymowanych czynnie do dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego jest zgodne z zasadą państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP), w którym prawo powszechnie obowiązujące tworzy demokratycznie legitymowany ustawodawca, a jedynie wyjątkowo na mocy szczególnych norm konstytucyjnych inne podmioty (por. np. art. 91, 92, 234 Konstytucji RP). Sąd Najwyższy nie przesądził jednak, czy prawotwórcza wykładnia art. 448 k.c. była zgodna z Konstytucją RP, opowiedział się natomiast za utrwaloną przed 2010 r. w orzecznictwie wykładnią art. 448 k.c.

Ponadto, obowiązek kompensacji uszczerbków niemajątkowych osób bliskich poszkodowanego nie wynika także z art. 30 Konstytucji RP. W orzecznictwie SN wskazano wprost, że gwarancja godności ludzkiej nie wymaga wynagrodzenia każdej krzywdy za pomocą środków majątkowych (tak też wyrok SN z 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15). Tym bardziej gwarancja godności ludzkiej nie wymaga wynagrodzenia uszczerbków niemajątkowych osób bliskich poszkodowanego. Gwarancja godności ludzkiej wymaga natomiast zapewnienia skutecznej ochrony kluczowych dóbr osobistych, których kwintesencją są dobra wskazane w art. 445 k.c. samego poszkodowanego

¹⁶ T.j. Dz. U. 2019, poz. 1205.

(wyrok TK z 1 września 2006 r., SK 14/05). Gwarancja godności ludzkiej może również w niektórych sytuacjach stać w ogóle na przeszkodzie przyznaniu zadośćuczynienia dla osoby najbliższej, jeżeli roszczenie wiąże się z samą egzystencją jednostki, w szczególności, jeżeli życie jednostki jest (elementem) zdarzenia szkodzącego. Życie człowieka ani konieczne do życia koszty nie mogą być kwalifikowane jako zło podlegające kompensacji – szkoda.

Obowiązek kompensacji uszczerbków niemajątkowych osób bliskich nie wynika również z przepisów konstytucyjnych chroniących rodzinę i życie rodzinne. Z przepisów art. 18, 47 i 71 Konstytucji RP nie wynika w szczególności nakaz przyznania zadośćuczynienia osobom bliskim ze względu na utożsamianie stosunków rodzinnych z dobrami osobistymi. Konstytucja RP przyznaje wprawdzie każdemu prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia, a zatem wyklucza ingerencję w te sfery życia, ale z przepisów Konstytucji RP nie wynika, że stosunki rodzinne należy kwalifikować jako dobra indywidualne. Musiałoby to bowiem prowadzić do wniosku, że ochrony mogłyby poszukiwać przede wszystkim ich podmioty we wzajemnych stosunkach. Świadome zerwanie więzi (np. przez jednego z małżonków, rodzica, dziecko) czy tylko jej nieumyślne osłabienie uzasadniałoby wtedy dochodzenie roszczeń przez strony tej więzi z mocy Konstytucji RP na podstawie art. 24 k.c. Tak daleko idący wniosek z powodów konstrukcyjnych, już wyżej omówionych, nie może być zaakceptowany. Przeciwnie, ingerencję sądu cywilnego w życie osobiste i wzajemne relacje małżonków i innych osób tworzących rodzinę na podstawie przepisów dotyczących ochrony dóbr osobistych, mogłoby być uznane za nieuprawnioną ingerencję w wolność jednostki w zakresie jej życia osobistego i rodzinnego, gwarantowaną w art. 31 i 47 Konstytucji RP¹⁷. Tym samym wskazane przepisy Konstytucji RP wspierają stanowisko, że więzi rodzinne nie mogą być ujmowane w kategoriach dóbr osobistych i podlegać ochronie na tej podstawie.

Należy dostrzegać, że art. 18 i 71 Konstytucji RP ustanawiają obowiązki państwa związane z ochroną rodziny (a więc i więzi między członkami rodziny) i nie mają zastosowania do relacji między podmiotami prawa cywilnego. W orzecnictwie Trybunału Konstytucyjnego nie ulega wątpliwości, że art. 18 Konstytucji RP zawiera jedynie normy programowe i wyraża podstawową zasadę ustroju państwa, nie zaś konkretne zobowiązanie. Nakłada na państwo i jego organy obowiązek opieki i ochrony małżeństwa, rodziny i rodzicielstwa, ale nie odpowiada temu prawo do żądania podjęcia przez państwo

¹⁷ Wyrok SN z 11 grudnia 2018 r., IV CNP 31/17; T. Grzeszak, *Zdrada małżeńska a naruszenie dóbr osobistych w orzecnictwie Sądu Najwyższego*, „Monitor Prawniczy” 2019, nr 11, s. 607-610.

działań pozytywnych realizujących ten obowiązek, ani też podjęcia przez państwo i jego organy działań określonego rodzaju bądź treści. Z art. 18 Konstytucji RP nie wynikają też dla jednostek żadne konstytucyjnie chronione prawa lub wolności, tym bardziej nie wynikają one dla określonych w nim grup i wspólnot, takich jak rodzina czy grupa osób bliskich¹⁸. Z kolei art. 71 Konstytucji RP stanowi, że państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny, a rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej mają prawo do szczególnej pomocy władz publicznych. Przepisy zawarte w art. 71 Konstytucji są adresowane do władzy wykonawczej i ustawodawczej oraz legitymizują podjęte przez te władze działania polegające na prowadzeniu polityki rodzinnej oraz społecznej. W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego dominuje zapatrywanie, że nawet w trybie skargi konstytucyjnej art. 71 ust. 1 zd. 1 Konstytucji RP nie przyznaje jednostce podmiotowego prawa publicznego dochodzonego na drodze sądowej w formie indywidualnego roszczenia wobec państwa i jego organów¹⁹. Podobnie art. 71 ust. 1 zd. 2 Konstytucji RP jest z reguły ujmowany w postaci zasady polityki państwa i normy programowej adresowanej przede wszystkim do ustawodawcy²⁰, a nie prawa jednostki stanowiącego podstawę lub inspirację do indywidualnego dochodzenia roszczeń. Jednak nawet w tych orzeczeniach, w których art. 71 ust. 1 zd. 2 Konstytucji RP został uznany za wyrażający prawo podmiotowe podlegające ochronie w trybie skargi konstytucyjnej (por. wyroki Trybunału Konstytucyjnego z: 15 listopada 2005 r., P 3/05; 18 maja 2005 r., K 16/04; 4 maja 2004 r., K 8/03; 8 maja 2001 r., P 15/00), treścią tego prawa jest zapewnienie rodzinie pomocy państwa w formie kwot wolnych od podatku, ulg i zwolnień podatkowych (wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 15 listopada 2005 r., P 3/05) lub świadczeń i pieniężnych zasiłków (wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 9 lipca 2012 r., P 59/11). Chodzi tu zatem o obowiązek wsparcia rodziny w autonomicznym samostanowieniu lub urzeczywistnianie przez państwo i jego organy wyrażonych w Konstytucji gwarancji socjalnych w drodze stosownego systemu świadczeń publicznych, gdyż przepis ten gwarantuje prawo/wolność należące do kategorii praw socjalnych (wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 10 marca 2015 r., P 38/12), a nie wprowadzenie regulacji stosunków prywatnoprawnych.

Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie przypominał, że szczególna subsydiarna pomoc państwa dla rodzin w trudnej sytuacji (powstałej także wskutek poważnego uszczerbku na zdrowiu jednego z członków danej rodziny) nie oznacza zwolnienia pozostałych członków

¹⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 marca 2015 r., P 38/12.

¹⁹ Wyroki Trybunału Konstytucyjnego: z 22 lipca 2008 r., P 41/07, i z 12 kwietnia 2011 r., SK 62/08.

²⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 10 lipca 2000 r., SK 21/99.

rodziny z ciążącego na nich wzajemnie obowiązku alimentacyjnego²¹, a więc nie zwalnia i nie ingeruje w istniejące mechanizmy prawa cywilnego i prawa rodzinnego.

Także art. 47 Konstytucji RP, przewidujący ochronę prawną życia rodzinnego, nie przesądza postaci, w jakiej ochrona ta ma być realizowana, tzn. jakie konstrukcje prawne mogą dla niej być adekwatne oraz jaka jest treść tego konstytucyjnego dobra. Przepis ten nie stanowi wystarczającej podstawy do twierdzenia, że istnieje obowiązek objęcia ochroną opartą na konstrukcji dóbr osobistych członków rodziny osoby poszkodowanej czynem niedozwolonym. Za niekwestionowany należy uznać pogląd, że „nie ma podstaw do przyjęcia, że wszystkie prawa podmiotowe o randze konstytucyjnej bądź ustawowej powinny być chronione za pomocą środków wskazanych w art. 24 k.c.” (wyrok Sądu Najwyższego z 5 kwietnia 2013 r., III CSK 198/12). Ochrona więzi rodzinnej i życia rodzinnego realizowana jest przede wszystkim przez instrumenty prawa rodzinnego.

Podobnie nieuzasadnione jest powołanie się na potrzebę ochrony życia rodzinnego w rozumieniu art. 8 ust. 1 EKPCz. Koncepcja „życia rodzinnego” stale ewoluuje od chwili przyjęcia Konwencji, jednak do dziś art. 8 EKPCz ma za przedmiot ochronę jednostki przed arbitralną ingerencją organów publicznych, a nie innych podmiotów prawa prywatnego²²). Ani z treści, ani z dotychczasowej wykładni art. 8 EKPCz nie wynika nakaz lub inspiracja do wyprowadzania w prawie cywilnym zasady kompensacji przez osobę prywatną naruszenia życia rodzinnego innych osób prywatnych czynem niedozwolonym skierowanym przeciwko jednemu z członków tej rodziny. Wykładnia pozytywnych obowiązków państwa na tle art. 8 EKPCz objęła dotychczas szeroki zakres osobistych interesów związanych z życiem rodzinnym i związek tych interesów z prawem jednostki do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Obowiązki te dotyczą jednak tylko zapewnienia efektywnej realizacji praw i interesów prawnorodzinnych, takich jak prawne uznanie istniejących więzi rodzinnych, opieka i kuratela, zapewnienie prawa do kontaktów rodziców z dziećmi, wykonywanie opieki nad dziećmi, prawa proceduralne związane z dochodzeniem uprawnień prawnorodzinnych czy prawa do łączenia rodzin imigrantów²³. Chodzi także o regulację odebrania dzieci przez organy państwa, umieszczenia w rodzinie zastępczej, oddania dzieci do adopcji, czy problematykę ochrony członków rodziny przed zagrożeniami ze strony innego członka rodziny, który

²¹ Por. wyroki Trybunału Konstytucyjnego z: 19 kwietnia 2011 r., P 41/09, i 15 listopada 2005 r., P 3/05.

²² Orzeczenie ETPC z 27 października 1994 r, Kroon v. the Netherlands.

²³ Por. U. Kilkelly, *Handbook No. 1: The right to respect for private and family life. A guide to the implementation of Article 8 of the European Convention on Human Rights*, Council of Europe 2001, s. 48-59.

używa przemocy²⁴. Z powyższych powodów w orzecznictwie ETPCz przyjęto, że brak jest po stronie osób najbliższych poszkodowanego legitymacji do wniesienia w swoim imieniu skargi indywidualnej na podstawie art. 34 EKPCz oraz to, że skarga, pod warunkiem, że dotyczy osoby bliskiej (w sprawie rozpatrywanej przez ETPCz – żony skarżącego), musi być odrzucona jako sprzeczna *ratione personae* z Konwencją, w rozumieniu artykułu 35 § 3 i 4 EKPCz²⁵.

III. Artykuł 445 k.c. jako podstawa zadośćuczynienia dla osób bliskich poszkodowanego

W orzecznictwie Sądu Najwyższego kilkakrotnie przyjęto, że art. 445 k.c. umożliwia zasądzenie zadośćuczynienia osobie bliskiej poszkodowanego, który w wyniku czynu niedozwolonego doznał uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia²⁶. W wyroku Sądu Najwyższego z 6 września 1968 r., I CR 200/68 wskazano, że choroba w wyniku śmierci osoby bliskiej może uzasadniać roszczenie odszkodowawcze na zasadach ogólnych (art. 444 par. 1 KC), w wyroku SN z 4 września 1967 r., I PR 23/67 podkreślono, że doznanie wstrząsu psychicznego na skutek śmierci osoby najbliższej wyrażającego się w rozstroju zdrowia może być podstawą naprawienia szkody na osobie na zasadach ogólnych, w wyroku z 9 sierpnia 2016 r. odniesiono ten pogląd do osoby bliskiej, która nie wykazała własnego rozstroju zdrowia, lecz rozstrój zdrowia bezpośrednio poszkodowanego, który przeżył zamach na jego dobra.

Rozwijająca się w latach 60-tych linia orzecznicza napotkała na zdecydowaną krytykę. Akcentowała ona, że uprawnionymi do żądania zadośćuczynienia nie będą osoby bliskie poszkodowanego, choćby nawet w rezultacie np. dotkliwego kalectwa swojego dziecka, doznały one znacznych przykrości²⁷.

Stanowisko krytyczne wobec rozszerzającej wykładni art. 445 k.c. wynika przede wszystkim z normatywnej odrębności sytuacji

²⁴ I. Roagna, *Protecting the right to respect for private and family life under the European Convention on Human Rights*, Council of Europe human rights handbooks, Council of Europe, Strasbourg 2012, s. 68-73.

²⁵ por. sprawa Tomaszewscy przeciwko Polsce, wyrok ETPCz z 15 kwietnia 2014 r., nr 8933/05, § 72-81.

²⁶ wyrok SN z 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15; wyrok SN z 6 września 1968 r., I CR 200/68; wyrok SN z 4 września 1967 r., I PR 23/67; wyrok SN z 25 kwietnia 1961 r., 4 CR 627/60; wyrok SN z 19 listopada 1960 r., I CR 901/59.

²⁷ Z. Radwański w krytycznej głosie do wyroku SN z 4 września 1967 r., I PR 23/67, OSPIKA 1962, Nr 1, poz. 5; Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową*, Warszawa 1956, s. 180, 168; W. Czachórski, *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1, red. Z. Radwański, Wrocław 1981, s. 670-671; A. Dyjoniak, *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, Poznań-Warszawa 1990, s. 148; A. Szpunar, *Odszkodowanie w razie śmierci osoby bliskiej*, Warszawa 1973, s. 67-68; ostatnio także M. Kaliński, *Szkoda na osobie i jej naprawienie*, Warszawa 2021, s. 421.

poszkodowanego oraz osób bliskich, na które czynnik szkodzący nie oddziaływał bezpośrednio. W myśl art. 445 § 3 k.c. roszczenie o zadośćuczynienie przechodzi na spadkobierców tylko wtedy, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego. Z przepisu tego wynika, że roszczenie ma charakter osobisty i przysługuje tylko (bezpośrednio) poszkodowanemu, a wyjątkowo tylko może przejść na osoby bliskie (spadkobierców). Oczywiście jest więc, że nie można w świetle uregulowań art. 445 k.c. uznawać, że osoba bliska jest poszkodowanym. Wykładnia idąca w tym kierunku musi być uznana za naruszającą ten przepis wykładnię *contra legem*.

Przykładowo w wyroku z 12 lipca 2012 r., I CSK 660/11 Sąd Najwyższy uznał, że wywołany śmiercią matki wstrząs psychiczny, depresja, obniżenie aktywności życiowej oraz zaburzenia lękowo-depresyjne, którym sprzyjało organiczne uszkodzenie ośrodka układu nerwowego powoda może być wyłącznie rozpatrywane w obrębie podstaw z art. 446 k.c., ponieważ „Roszczenia dochodzone na podstawie art. 446 § 3 k.c. należą do roszczeń odszkodowawczych i dotyczą tzw. szkody pośredniej, stanowiącej wyjątek od zasady, że roszczenia odszkodowawcze przysługują jedynie osobom bezpośrednio poszkodowanym czynem niedozwolonym. Roszczenia te mają samodzielny charakter”²⁸. „Są one jednak ściśle związane z osobą zmarłego i dlatego jego przyczynienie się do powstania szkody nie może pozostać bez wpływu na wysokość tych roszczeń. Oczywiście jest bowiem, że skoro przyczynienie się poszkodowanego do powstania szkody może stanowić – stosownie do art. 362 k.c. – podstawę do obniżenia odszkodowania należnego bezpośrednio poszkodowanemu, to tym bardziej jest to uzasadnione wobec osób jedynie pośrednio poszkodowanych, którym ustawa przyznaje prawo dochodzenia określonych roszczeń odszkodowawczych”²⁹.

Także w wyroku Sądu Najwyższego z 12 grudnia 2019 r., I PK 129/18, Sąd Najwyższy stwierdził wprost, że żonie pracownika, który doznał ciężkich obrażeń wskutek wypadku przy pracy nie przysługuje własne roszczenie o zadośćuczynienie jej krzywdy (na podstawie art. 445 § 1 w związku z art. 444 § 1 k.c.).

Stanowisko to nie budziło wątpliwości w orzecznictwie Sądu Najwyższego. W uchwale składu siedmiu sędziów z 27 kwietnia 2001 r., III CZP 5/01, Sąd Najwyższy podkreślił, że odszkodowania, o którym mowa w art. 444 § 1 k.c., może żądać tylko ten, przeciw komu było skierowane działanie sprawcy, roszczenie odszkodowawcze nie

²⁸ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 grudnia 1972 r., I CR 615/72, OSPiKA z 1974 r. Nr 1, poz. 7.

²⁹ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 7 grudnia 1985 r., IV CR 398/85, niepubl.; z dnia 6 marca 1997 r., II UKN 20/97, OSNP z 1997 r. Nr 23, poz. 478 oraz z dnia 19 listopada 2008 r., III CSK 154/08, niepubl.

przysługuje natomiast osobom, które jedynie pośrednio poniosły szkodę. Pogląd ten potwierdził Sąd Najwyższy w uchwale pełnego składu Izby Cywilnej z 8 października 2010 r., III CZP 35/10, uznając, że uprawnionym do żądania odszkodowania jest tylko ten, kto bezpośrednio poniósł szkodę w następstwie określonego zdarzenia (wyjątkiem od tej zasady jest art. 446 k.c.), trudno bowiem uznać, że w razie wypadku komunikacyjnego osobą bezpośrednio poszkodowaną jest Skarb Państwa albo że działanie sprawcy było skierowane przeciwko Skarbowi Państwa. W orzecznictwie wielokrotnie podkreślano, że w znaczeniu prawnym poszkodowanym jest ten tylko, kto jest chroniony przez naruszoną normę prawną³⁰.

Zwrócił na to uwagę Sąd Najwyższy w uchwale powiększonego składu Izby Cywilnej z 22 lipca 2020 r., III CZP 31/19, zgodnie z którą „poszkodowany, który doznał uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, może domagać się na podstawie art. 444 § 1 k.c. odszkodowania z tytułu kosztów opieki sprawowanej nad nim nieodpłatnie przez osoby bliskie.” W uzasadnieniu podkreślono, że legitymacja do dochodzenia kosztów opieki przysługuje wyłącznie poszkodowanemu niezależnie od tego, kto sprawował opiekę nad nim oraz czy czynił to odpłatnie, czy też nieodpłatnie.

Należy zauważyć, że zasadnicze założenie polskiego prawa zobowiązań, zgodnie z którym nie można utożsamiać osoby poszkodowanej z osobami tylko rykoszetowo dotkniętymi skutkami zdarzenia szkodzącego, znajduje potwierdzenie nie tylko w porządkach prawnych zaliczanych do tradycji germańskiej, ale jest uznane i ugruntowane także w innych systemach prawnych. Podstawy i granice tego podziału w *common law* wytycza jednomyślnie ustanowiony precedens Izby Lordów z 28 grudnia 1991 r. w sprawie *Alcock v Chief Constable of South Yorkshire Police* [1992] 1 AC 310 (w szczególności opinia Lorda Olivera of Aylmerton). Izba Lordów oddalając roszczenia krewnych ofiar tragedii na stadionie Hillsborough, którzy zginęli wskutek niedostatecznego zabezpieczenia obiektu przed niekontrolowanym wybuchem paniki, przyjęła, że poszkodowanym (*victim*, *primary victim*) jest zasadniczo tylko uczestnik zdarzenia, wobec kogo pozwany był zobowiązany do zachowania ostrożności w ramach obowiązku prawa powszechnego (*duty of care*). Nie jest poszkodowanym bierny obserwator zdarzenia (*secondary victim*, *not directly affected*), który tylko wyjątkowo może domagać się kompensacji, jeśli wykaże, że doznany rozstrój zdrowia (kwalifikowany wstrząs nerwowy) jest skutkiem wystarczająco szokującego zdarzenia, rozstrój zdrowia pozostaje w ścisłym związku czasowym ze zdarzeniem (świadek zdarzenia, który widzi albo słyszy lub osoba, która bezpo-

³⁰ Wyroki Sądu Najwyższego z: 13 października 1987 r., IV CR 266/87; 14 stycznia 2005 r., III CKN 193/04; 24 września 2008 r., II CSK 177/08; 11 grudnia 2008 r., IV CSK 349/08.

średnio po zdarzeniu widzi jego szokujące skutki), osoby domagające się kompensacji łączy z bezpośrednio poszkodowanym wystarczająco silna więź emocjonalna (*sufficiently proximate relationship*), w szczególności więź miłości albo afekt do poszkodowanego i obiektywnie oceniając należy uznać, że pozwany mógł rozsądnie przewidywać, że osoba w podobnej do powoda sytuacji doznałaby rozstroju zdrowia. Precedens ten został potwierdzony w sprawie *White and Others v Chief Constable of the South Yorkshire Police* [1999] 2 AC 455. Orzeczeniem z 3 grudnia 1998 r. Izba Lordów oddaliła roszczenia policjantów bezpośrednio uczestniczących tragedii w Hillsborough, uznając, że nie można ich uznać ani za poszkodowanych (*a primary victim*), ani nie można rozsądnie przyjmować, że pozwany powinien był zakładać, że powodowie doznają rozstroju zdrowia uczestnicząc osobiście w akcji ratowniczej.

Stres, ból i cierpienie, żałoba czy inne nawet ciężkie przeżycia psychiczne po krzywdzie jaka dotknęła osobę bliską są zasadniczo kompensowane tylko na szczególnej podstawie ustawowej (wyrok BGH z 27 stycznia 2015 r., VI ZR 548/12). Niemiecki model kompensacji krzywdy ogranicza zadośćuczynienie do osoby (bezpośrednio) poszkodowanego, a w odniesieniu do innych osób tylko do przypadków wyraźnie wskazanych w ustawie. Dopiero ustawa z 17 lipca 2017 r. o wprowadzeniu roszczenia o odszkodowanie dla członków rodziny zmarłego (*Gesetz zur Einführung eines Anspruchs auf Hinterbliebenengeld vom 17.07.2017, Bundesgesetzblatt vom 21.07.2017, S. 2421*) umożliwiła osobom bliskim poszkodowanego domaganie się zadośćuczynienia. Wprowadziła do § 844 BGB ust. 3, na mocy którego osoby bliskie zmarłego mogą domagać się zadośćuczynienia za doznane przez nich cierpienie psychiczne wyłącznie w przypadku śmierci poszkodowanego. Przepis ten jest więc odpowiednikiem art. 446 § 4 k.c. W uzasadnieniu projektu ustawy (s. 9) wyraźnie wyłączono roszczenia członków rodziny osoby, która doznała poważnego uszczerbku na zdrowiu (tak jak uczynił to w uzasadnieniu do ustawy wprowadzającej art. 446 para 4 polski ustawodawca), gdyż osobie tej przysługuje własne roszczenie o zadośćuczynienie na podstawie § 253 ust. 2 BGB.

Tylko wyjątkowo w przypadkach udowodnionego rozstroju zdrowia i tylko wtedy, gdy sprawca mógł to przewidzieć osoba bliska może żądać naprawienia własnej szkody na osobie (wyrok BGH z 30 kwietnia 1996 r., VI ZR 55/95 i cytowane tam orzecznictwo). Jednakże roszczenia powoda, który domagał się zadośćuczynienia za cierpienia spowodowane niską jakością więzi rodzinnej z utrzymywanym przy życiu ojcu, w warunkach uporczywej terapii, zostały zakwalifikowane przez BGH jako niezgodne z gwarancją godności ludzkiej, a orzeczenia sądów niższych instancji uchylone (wyrok

BGH z 2 kwietnia 2019 r., VI ZR 13/18, w którym w nawiązaniu do orzecznictwa BGH – wyrok BGH z 16 listopada 1993 r., VI ZR 105/92 – oraz Federalnego Trybunału Konstytucyjnego – wyrok FTK z 28 maja 1993 r., BVerGE 88, 203 – stwierdzono, że kwalifikacja osoby (bytu) jako źródła szkody narusza gwarancję godności ludzkiej).

Dogmatyczny podział na poszkodowanego i osoby bliskie oraz szkodę na osobie poszkodowanego i uszczerbki pośrednie osób bliskich, których kompensacja zależy wyłącznie od Państw Członkowskich, potwierdził wyrok TSUE z 10 grudnia 2015 r. (C350/14, *Lazar v. Allianz*). TSUE uznał, że art. 4 ust. 1 rozporządzenia (WE) nr 864/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 11 lipca 2007 r. dotyczącego prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych (Rzym II) „należy – dla celów ustalenia prawa właściwego dla zobowiązania pozaumownego wynikającego z wypadku drogowego – interpretować w ten sposób, że szkody lub krzywdy związane ze śmiercią osoby w takim wypadku, który miał miejsce w państwie członkowskim siedziby sądu, i poniesione przez członków rodziny tej osoby mających miejsce pobytu w innym państwie członkowskim, powinny być kwalifikowane jako „skutki pośrednie” tego wypadku w rozumieniu wspomnianego przepisu.”

Z powyższego wynika, że jeżeli uszczerbek niemajątkowy osoby bliskiej wynika z uszczerbku na zdrowiu lub śmierci poszkodowanego, to zadośćuczynienie pieniężne z racji obowiązywania art. 446 k.c. nie przysługuje na podstawie art. 445 k.c. Tylko osoby uczestniczące w zdarzeniu, w tym osoby bliskie, przeciwko którym skierowany był czyn niedozwolony i które tym czynem zostały faktycznie dotknięte, niezależnie od zasady i przesłanek odpowiedzialności, mogą być uznane za poszkodowanego i domagać zadośćuczynienia na podstawie art. 445 k.c.

IV. Artykuł 446 k.c. jako podstawa zadośćuczynienia dla osób bliskich poszkodowanego

Jak już podkreślono w analizie historycznej i systemowej, przepis art. 446 § 4 k.c. jest przepisem szczególnym. Tym samym – z uwagi na zasadę nierozszerzania przepisów wyjątkowych – nie stanowi argumentu na rzecz wyprowadzania w drodze stosowania prawa konieczności kompensacji uszczerbków niemajątkowych w razie uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia poszkodowanego po stronie osób bliskich, ani tym bardziej kreowania nowego dobra osobistego w postaci subiektywnych więzów interpersonalnych. Analiza uzasadnienia do rządowego projektu ustawy nowelizującej dowodzi, że wprowadzenie na podstawie art. 446 § 4 k.c. zadośćuczynienia miało przeciąć kontrowersje związane z praktyką „rozszerzającego” stoso-

wania art. 446 § 3 k.c. Skoro bowiem „z istoty rzeczy, wspomniane zadośćuczynienie należy się za doznaną krzywdę, innymi słowy za cierpienie związane ze śmiercią innej osoby”, a „przesłanką przyznania zadośćuczynienia powinno być zatem doznanie krzywdy przez osobę zgłaszającą roszczenie” (Druk sejmowy nr 81), to art. 446 § 4 k.c. abstrahuje od tego, czy kompensowana nim krzywda jest efektem (skutkiem) naruszenia dobra osobistego, czy nie. Wynika stąd, że art. 446 § 4 k.c. nie stanowi argumentu na rzecz konstruowania określonego dobra osobistego.

Przepis art. 446 § 4 k.c. nie podlega wykładni rozszerzającej i nie może objąć sytuacji, gdy poszkodowany żyje. Ze względów konstytucyjnych śmierć poszkodowanego i sytuacja, w której doznał on ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, nie mogą być uznane za równorzędne czy pozwalające na stosowanie analogii. Traktowaniu osoby dotkniętej nawet najcięższą chorobą lub niepełnosprawnością na równi z osobą zmarłą sprzeciwia się w sposób oczywisty wzgląd na przyrodzoną i niezbywalną godność człowieka (art. 30 Konstytucji RP). Poszukiwanie analogii w tym wypadku jest zabiegiem niedopuszczalnym, bowiem śmierć i ciężki uszczerbek na zdrowiu stanowią stany niedające się ocenić jako podobne. Nie jest wystarczającym powodem dla zrównania obu sytuacji fakt, że skutki dla osób bliskich mogą być podobnie ciężkie (a niejednokrotnie w wypadku ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu, wpływ na funkcjonowanie rodziny i trudności z tym związane mogą w dłuższej perspektywie być nawet większe niż w razie śmierci członka rodziny). Gdyby dostrzegać tego rodzaju analogię, należałoby uznać, że również w innych wypadkach konieczne jest elastyczne podejście do norm, które w hipotezie zawierają śmierć człowieka, a ich dyspozycja wiąże się z ochroną interesów osób trzecich. Podstawową grupę takich przepisów zawiera prawo spadkowe. Te same argumenty, które nakazują - ze względu na „podobieństwo” i potrzebę ochrony osób trzecich - zastosować analogicznie art. 446 § 4 k.c., musiałyby prowadzić do wniosku, że również dziedziczenie winno następować nie tylko po śmierci, ale również w wypadku ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu, zwłaszcza gdy określona osoba znalazła się w stanie wegetatywnym, nie ma możliwości wyrażenia swej woli itd. Idąc dalej, miejsca dla takiej analogii należałoby poszukiwać w prawie rodzinnym, stosunkach ubezpieczeniowych, itp. Tymczasem jest zupełnie oczywiste, że analogii tu nie ma i być nie może³¹.

Analogię w tym zakresie należy zdecydowanie wykluczyć także ze względu na zasadę demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej (art. 2 Konstytucji RP). Zasada ta w aspekcie formalnym wyklucza bowiem tzw.

³¹ Uchwała Sądu Najwyższego z 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19.

prawotwórstwo sądowe, które wkracza na pole zastrzeżone dla demokratycznie legitymowanego ustawodawcy, w aspekcie materialnym obejmuje istotną treść zasady sprawiedliwości społecznej i zasadnicze kryterium różnicowania w polskim porządku prawnym – godność ludzką (por. wyrok TK z 24 maja 2006 r., K 5/05, OTK-A ZU 2006, nr 5, poz. 59); w tym też wyraża się związek godności ludzkiej i zasady równości – godność ludzka stanowi wystarczające i zawsze przeważające (uzasadnione) kryterium różnicowania (wyrok z 6 lipca 1999 r., P 2/99, OTK ZU 1999, nr 5, poz. 103).

V. Inne podstawy ochrony kompensacyjnej osób bliskich

Bezspornym jest, że zarówno roszczenia z rozdziału 58 Kodeksu postępowania karnego, jak i roszczenia odszkodowawcze z art. 8 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, mają charakter cywilny, choć dochodzone są przed sądem karnym³². Analiza orzecznictwa Izby Karnej SN oraz sądów powszechnych wskazuje, że przepisy te są interpretowane ściśle i nie przewidują podstaw do zasądzenia zadośćuczynienia dla osoby bliskiej poszkodowanego, który żyje. W uchwale Sądu Najwyższego z dnia 24 czerwca 1994 r., w sprawie I KZP 14/94 (OSNKW 1994/7-8/43) wyjaśniono, że w razie śmierci niesłusznie skazanego prawo do odszkodowania przysługuje tylko osobom wymienionym w art. 556 § 1 k.p.k. W orzecznictwie Sądu Najwyższego podkreśla się, że w świetle tych przepisów bez znaczenia są więzy pokrewieństwa lub powinowactwa wiążące zmarłego z osobami uprawnionymi. Ustawodawca przypisuje zaś znaczenie prawnemu obowiązкови alimentacji (o czym decydują przepisy Kodeksu cywilnego i Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego) oraz faktycznemu i stałemu łożeniu na utrzymanie. Jak podkreśla się w piśmiennictwie³³ taki układ przesłanek odpowiedzialności Skarbu Państwa względem osób wymienionych w § 1 powoduje, że zgłaszając żądanie odszkodowania osoba uprawniona powinna wskazać tytuł prawny obciążający zmarłego obowiązkiem łożenia na jej utrzymanie lub okoliczności wskazujące na to, że zmarły faktycznie stale dostarczał jej środków utrzymania i że brak tych środków spowoduje, że znajdzie się w ciężkim położeniu. Skoro tak, to roszczenia dochodzone na podstawie tego przepisu nie mogą obejmować także szkody powstałej po śmierci osoby zobowiązanej do alimentacji³⁴.

³² Uchwała SN z 29 marca 2006 r. I KZP 1/06; uchwałę składu siedmiu sędziów SN z dnia 28 października 1993 r., I KZP 21/93, OSNKW 1993, z. 11-12, poz. 67 z głosem B. Bła-dowskiego – OSP 1995, z. I, poz. 10.

³³ Zob. P. Hofmański (red.), *Kodeks postępowania karnego. Tom III. Komentarz*, s. 503

³⁴ Postanowienie SN z 22 listopada 2016 r., IV KK 361/16.

Ścisłe określenie granic podmiotowych roszczeń osób bliskich poszkodowanego w polskim prawie i postępowaniu karnym, jak już wskazano, zaaprobował Europejski Trybunał Praw Człowieka w wyroku z 15 kwietnia 2014 r., nr 8933/05 *Tomaszewscy przeciwko Polsce*. Trybunał uznał, że brak po stronie osoby najbliższej poszkodowanego (żony) legitymacji do domagania się zadośćuczynienia za bezprawne pozbawienie wolności męża, jako sprzecznej *ratione personae* z Konwencją, w rozumieniu artykułu 35§§ 3 i 4 Konwencji³⁵.

Ponadto, art. 4 ust. 2 ustawy z 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 849) określa szczególną podstawę kompensacji uszczerbku niemajątkowego osób bliskich poszkodowanego zawinionym naruszeniem jego praw jako pacjenta. Zgodnie z tym przepisem w razie zawinionego naruszenia prawa pacjenta do umierania w spokoju i godności sąd może, na żądanie małżonka, krewnych lub powinowatych do drugiego stopnia w linii prostej lub przedstawiciela ustawowego, zasądzić odpowiednią sumę pieniężną na wskazany przez nich cel społeczny na podstawie art. 448 Kodeksu cywilnego.

Artykuł 4 ust. 2 określa samodzielną podstawę roszczeń deliktowych osób bliskich zmarłego pacjenta poszkodowanego zawinionym naruszeniem jego prawa do umierania w spokoju i godności. Artykuł 4 ust. 2 uzupełnia normatywny model kompensacji krzywdy przez przyznanie roszczenia osobom bliskim zmarłego o zasądzenie odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany przez nich cel społeczny. Osoby bliskie poszkodowanego pacjenta uzyskujące roszczenie o zasądzenie odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny z mocy art. 4 ust. 2 same nie są pacjentami, ani nie stają się pacjentami w miejsce pacjenta, który zmarł. Art. 3 *upp* definiuje pojęcie pacjenta i wyraźnie je odróżnia od pojęcia osoby bliskiej czy opiekuna faktycznego (post. SN z 12 października 2018 r., V CSK 33/18). Także dobro prawne chronione przez ten przepis nie jest dobrem osobistym. Przepis art. 4 ust. 2 *upp* chroni interes niemajątkowy osób bliskich pacjenta, a nie samą godność naruszoną w ostatniej fazie życia pacjenta.

Roszczenie z art. 4 ust. 2 ustawy przysługuje wyłącznie enumeratywnie wymienionym kategoriom osób bliskich poszkodowanego, tj. małżonkowi, krewnym lub powinowatym do drugiego stopnia w linii prostej lub przedstawicielowi ustawowemu. Artykuł 4 ust. 2 *upp* nie obejmuje zatem innych osób bliskich niż wskazane w tym przepisie ani samego poszkodowanego, któremu za życia przysługuje roszczenie o zadośćuczynienie za zawinione naruszenie praw pacjenta na podstawie art. 4 ust. 1 *upp* oraz na odrębnych podsta-

³⁵ Por. wyrok ETPC z 15 kwietnia 2014 r., sprawa *Tomaszewscy przeciwko Polsce*, nr 8933/05, § 72-81.

wach kodeksowych, jeżeli czyn niedozwolony naruszył jego dobra osobiste (art. 445 k.c. oraz 448 k.c.). Legitymacja czynna do żądania zadośćuczynienia na podstawie art. 4 ust. 1 upp przysługuje jedynie samemu poszkodowanemu pacjentowi, nie zaś córce zmarłego pacjenta (wyrok SA w Białymstoku 12 września 2018 r., I ACa 324/18; analogicznie D. Karkowska, Komentarz art. 4 ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta, Warszawa 2016, Lex).

Artykuł 4 ust. 2 upp jest niewątpliwie przepisem wyjątkowym, który nie podlega rozszerzającej wykładni ani analogicznemu zastosowaniu. Potwierdza on zasadę, że nie istnieje jedna, ogólna norma, zgodnie z którą każdy uszczerbek niemajątkowy podlega naprawieniu, lecz że każdorazowo musi istnieć wyraźna podstawa normatywna dla przyznania zadośćuczynienia pieniężnego lub innego roszczenia służącego kompensacji krzywdy, nawet jeżeli ta krzywda jest skutkiem naruszenia godności człowieka. Sama krzywda nie jest zatem wystarczająca do uzasadnienia roszczenia o zadośćuczynienie ani o zasądzenie odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Doniosłe społecznie interesy niemajątkowe mogą być zatem chronione w ramach odpowiedzialności deliktowej tylko wówczas, gdy ustawodawca wyraźnie to przewiduje; w żadnym razie tak chronione interesy niemajątkowe nie muszą być jednak utożsamiane z dobrami osobistymi. Potwierdza tę regułę właśnie art. 4 ust. 2.

VI. Artykuł 448 k.c. jako podstawa zadośćuczynienia dla osób bliskich poszkodowanego – więź (stosunek) rodzinny jako dobro osobiste?

W literaturze w zasadzie nigdy nie kwestionowano poglądu, że „*Więzi rodzinne nie mają charakteru osobistego w tym sensie, że są to zawsze więzi interpersonalne, będące tradycyjnie przedmiotem regulacji – i ochrony – prawa rodzinnego*”³⁶. Odróżnienie więzi rodzinnych od innych stosunków legło u podstaw odrębnej ich kodyfikacji w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Stosunek rodzinno-prawny wyznacza norma kodeksu rodzinnego i opiekuńczego ze względu na więź rodzinną (pokrewieństwo, małżeństwo, powinowactwo, adopcję). Źródłem stosunku rodzinno-prawnego są zdarzenia prawne

³⁶ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957, s. 100-101; A. Mączyński, *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę spowodowaną naruszeniem dobra osobistego. Geneza, charakterystyka i ocena obowiązującej regulacji*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004, s. 251; Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową*, Warszawa 1956, s. 180, 168; W. Czachórski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1, red. Z. Radwański, Wrocław 1981, s. 670-671; A. Dyoniak, *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, Poznań-Warszawa 1990, s. 148; A. Szpunar, *Odszkodowanie w razie śmierci osoby bliskiej*, Warszawa 1973, s. 67-68; A. Szpunar, *Roszczenia z powodu śmierci osoby bliskiej*, NP 1965, z. 3, s. 239.

i „sytuacje faktyczne cechujące rodzinę”, jeżeli ich skutki określają normy prawa rodzinnego³⁷.

Kluczowym elementem definicyjnym i istotą więzi rodzinnej jest zawsze odniesienie do rodziny, grupy rodzinnej, co odpowiada słownikowemu rozumieniu pojęcia „więź” czyli temu, co „łączy, jednoczy, zespala ludzi ze sobą, związek, powiązanie z kimś” (*Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2003, tom 5, s. 118). Nie ulega wątpliwości, że tak pojmowana więź rodzinna ze swej istoty zakłada „interakcję” pomiędzy podmiotami więzi w grupie rodzinnej. Dlatego zaprzeczeniem istoty pojęcia „więź” (nawet w jego słownikowym, potocznym znaczeniu) jest twierdzenie, że można ją definiować, jako uczucie jednej osoby (indywidualne i osobiste przeżycie), jakim obdarza inną osobę (jak można sądzić, niezależne od tego, czy obiekt uczucia o nim wie, a gdy wie, czy akceptując odwzajemnia). „Więź rodzinna” jest więc zawsze pochodną sytuacji prawnej, społecznej i emocjonalnej rodziny, a więc zawsze więcej niż jednego podmiotu i w tym znaczeniu nie może być jej nigdy przypisywany ściśle osobisty charakter.

Dobra osobiste w rozumieniu art. 23 k.c. nie mają natomiast charakteru interpersonalnego, nie mogą zależeć od innych osób i ich wzajemnych relacji. Więzi rodzinne (podobnie jak inne więzi społeczne) nie podlegają ochronie środkami służącymi ochronie dóbr osobistych. Wskazywane w tym kontekście przykłady sugerujące, że tajemnica korespondencji jest wyjątkiem od zasady, a skoro ustawodawca uznał wyjątek od zasady, to w drodze wykładni należy wprowadzić kolejny wyjątek jakim jest więź rodzinna, wadliwie charakteryzuje przedmiot dóbr osobistych (autonomia np. informacyjna, a nie osoby korespondujące). Nie jest możliwe żądanie utrzymania tak pojętych więzi rodzinnych i zakazywanie naruszeń tych więzi na podstawie art. 24 i 448 k.c. Nie ma powszechnego obowiązku nieingerowania w więzi interpersonalne. Dlatego naruszenie a nawet zerwanie takich więzi przez spowodowanie śmierci człowieka (zarówno przez strony tych więzi, jak i osoby trzecie) nie rodzi żadnych roszczeń po stronie osób bliskich, które mogłyby znajdować oparcie w przepisach o dobrach osobistych. Z tej przyczyny osoba, której dobra osobiste zostały naruszone czynem niedozwolonym, może dochodzić zadośćuczynienia (na podstawie art. 445 lub 448 k.c.), natomiast nie przysługuje z tytułu tego naruszenia zadośćuczynienie osobom, z którymi ten poszkodowany jest związany więzami rodzinnymi (a tym bardziej więzami innego rodzaju, np. przyjaźni). Intensywność szkód doznanych przez poszkodowanego nie zmienia tej ustawowej konstrukcji.

³⁷ T. Smyczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, tom 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze* (red. T. Smyczyński), Warszawa 2009, s. 7-12, 33-34.

Szczegółowa analiza europejskich porządków prawnych i niewiążących postulatów grup eksperckich dowodzi, że nawet tam, gdzie dopuszcza się kompensację uszczerbków niemajątkowych osób bliskich poszkodowanego, nie jest to wyrazem ochrony dóbr osobistych tych osób³⁸. W żadnym stopniu nie zmieniają tych ustaleń wyniki prac eksperckich nad tzw. Projektem Wspólnej Ramy Odniesienia (Draft Common Frame of Reference, 2009; dalej: DCFR). Księga VI DCFR zawiera zasadę VI.-2:201 odnoszącą się do kompensowania szkód na osobie, która dotyczy jedynie uszczerbków ponoszonych przez bezpośrednio poszkodowanego (primary victim), natomiast uszczerbki niemajątkowe osób trzecich reguluje zasada VI.-2:202 DCFR³⁹. Zasada VI.-2:202 § 2 DCFR dotyczy wyłącznie przypadku śmierci poszkodowanego, zaś zasada VI.-2:202 § 1 DCFR zakłada, że uszczerbek niemajątkowy poniesiony przez osobę fizyczną w wyniku śmierci lub szkody na osobie poniesionej przez inną osobę stanowi szkodę prawnie relevantną osoby bliskiej i podlegać powinna kompensacji, jeśli w czasie ingerencji osoba ta była w szczególnie bliskim stosunku osobistym z osobą poszkodowaną. W komentarzu do DCFR wyraźnie jednak wskazano, że sformułowany postulat świadomie wyprzedza obecny stan prawny⁴⁰. Również oparte na analizie wspólnych elementów systemów europejskich Zasady Europejskiego Prawa Czynów Niedozwolonych (*Principles of European Tort Law*; dalej: PETL) przygotowane przez ekspertów zrzeszonych w European Group on Tort Law w art. 2:101 za szkodę podlegającą naprawieniu uznają uszczerbek niemajątkowy w dobrach chronionych prawem. Art. 2:102 ust. 2 PETL przyznaje, że dobrom takim jak życie, integralność fizyczna i psychiczna, godność oraz wolność przysługuje najszersza ochrona, a art. 10:301 ust. 1 stanowi, że: „Z zastrzeżeniem zakresu ochrony (art. 2:102) naruszenie dobra może uzasadniać przyznanie zadośćuczynienia. Zadośćuczynienia można żądać w szczególności w razie szkody na osobie, naruszenia godności, wolności lub innych dóbr osobistych. Roszczenie o zadośćuczynienie może również przysługiwać osobom, które pozostają w bliskim związku z poszkodowanym, który poniósł śmierć lub doznał innego bardzo poważnego

³⁸ Por. pracę habilitacyjną M. Wałachowskiej, *Wynagrodzenie szkód deliktowych doznanych przez pośrednio poszkodowanych*, Warszawa 2014), lecz szczególnym rozwiązaniem prawa deliktowego i sankcją dla sprawcy za nieprawidłowe zachowanie (por. W. V. Rogers, *Komentarz do Art. 10:301, w: Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full edition, vol. 4*, ed. Ch. von Bar, E. Clive, Sellier 2009, s. 172.

³⁹ Por. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full edition, vol. 4*, ed. Ch. von Bar, E. Clive, Sellier 2009, s. 3199.

⁴⁰ Por. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full edition, vol. 4*, ed. Ch. von Bar, E. Clive, Sellier 2009, s. 3225.

uszczerbku⁴¹. Zasada sformułowana w art. 10:301 ust. 1 zd. 3 PETL nie dotyczy jednak problematyki ochrony dóbr osobistych. Zasady PETL służą jako podstawa do ewentualnej harmonizacji prawa deliktowego, ale ta musi się odbywać na zasadach właściwych dla danej jurysdykcji, w szczególności w prawie kontynentalnym na podstawie ustawy. Omawiając treść zasady sformułowanej w art. 10:301 ust. 1 zd. 3 PETL w oficjalnym wyjaśnieniu twórców tego dokumentu wyraźnie wskazano, że w tym zakresie nie jest ona podsumowaniem wspólnego poziomu rozwoju prawa deliktowego wszystkich krajów europejskich. Podkreślono, że tematyka ta była przedmiotem rozbieżności w trakcie opracowywania PETL i że stanowi ona dla wielu jurysdykcji nowe rozwiązanie⁴². Sformułowanie art. 10:301 ust. 1 zd. 3 PETL świadczy jedynie o możliwym kierunku ewolucji systemów deliktowych w Europie w zakresie kompensacji krzywdy za pomocą zadośćuczynienia w wymienionych przypadkach śmierci lub poważnego uszczerbku osoby bliskiej. Niemniej art. 10:301 pozwala również przyjąć, że kompensacja uszczerbków niemajątkowych może być w prawie krajowym poddana większym restrykcjom, niż wynagrodzenie szkody majątkowej⁴³. Z analizy prawnoporównawczej wyprowadzić zatem należy dwa wnioski: 1) o braku zgody co do kompensacji uszczerbków niemajątkowych osób bliskich w sytuacjach poważnego uszczerbku na zdrowiu osoby poszkodowanej, 2) o zgodzie co do tego, że więzi rodzinne nie są nigdzie kwalifikowane jako dobra osobiste, a ich naruszenie nie prowadzi do zasądzenia zadośćuczynienia.

Z uwagi na powyższe, w wyroku z dnia 24 października 2013 r. w sprawie C-22/12, Katarína Haasová, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej nie odnalazł, na tle wykładni dyrektyw ubezpieczeniowych (art. 3 ust. 1 dyrektywy Rady 72/166/EWG z dnia 24 kwietnia 1972 r. w sprawie zbliżenia ustawodawstw państw członkowskich odnoszących się do ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej za szkody powstałe w związku z ruchem pojazdów mechanicznych i egzekwowania obowiązku ubezpieczania od takiej odpowiedzialności, art. 1 ust. 1 i 2 drugiej dyrektywy Rady 84/5/EWG z dnia 30 grudnia 1983 r. w sprawie zbliżenia ustawodawstw państw członkowskich odnoszących się do ubezpieczenia w zakresie odpowiedzialności cywilnej za szkody powstałe w związku z ruchem pojazdów silnikowych, zmienionej dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2005/14/WE z dnia 11 maja 2005 r., i art. 1 akapit pierwszy trzeciej dyrektywy Rady 90/232/EWG z dnia 14 maja 1990

⁴¹ Zob. *Principles of European Tort Law, Text and Commentary*, tłum. E. Bagińska, Wiedeń-New York 2005, s. 250.

⁴² Por. *We break a new ground* [w:] J. Spier, *General Introduction (w:) Principles...*, s. 17

⁴³ Por. H. Koziol, *General Conditions of Liability* [w:] *Principles...*, s. 28

r. w sprawie zbliżenia ustawodawstw państw członkowskich odnoszących się do ubezpieczenia w zakresie odpowiedzialności cywilnej za szkody powstałe w związku z ruchem pojazdów mechanicznych), podstaw do tego, by przepisy tych dyrektyw interpretować inaczej niż w ten sposób, że obowiązkowe ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej wynikającej z ruchu pojazdów mechanicznych musi obejmować zadośćuczynienie za szkody niematerialne poniesione przez osoby bliskie poszkodowanych, którzy zmarli w wypadku drogowym, i to o tyle, o ile zadośćuczynienie to jest przewidziane z tytułu odpowiedzialności cywilnej przez właściwe dla sporu w postępowaniu głównym prawo krajowe. Wynika z tego, że brak jest podstaw do harmonizacji prawa nawet w zakresie podstawy do zasądzania zadośćuczynienia za krzywdę osoby bliskiej poszkodowanego, który zmarł. Trybunał Sprawiedliwości wyraźnie zaznaczył w tym orzeczeniu, że nieprzyjemności, jakie w takiej sytuacji odczuwają osoby najbliższe poszkodowanego, rekompensuje zadośćuczynienie jemu przyznane, które najczęściej trafia właśnie do rąk osób opiekujących się poszkodowanym członkiem rodziny. Potwierdza tę regułę art. 446 § 4 k.c.⁴⁴

Motywy, jakim kierowała się judykatura, przyznając osobom bliskim na podstawie art. 448 k.c. zadośćuczynienie w przypadku śmierci najbliższego członka rodziny przed dniem 3 sierpnia 2008 r. (tj. przed wejściem w życie ustawy z dnia 30 maja 2008 r.), było przede wszystkim dążenie do zrównania ich sytuacji z osobami, których bliski doznał uszczerbku i poniósł śmierć po dniu 3 sierpnia 2008 r.⁴⁵ Tej retroaktywnej zmiany wykładni dokonano mimo tego, że przed wejściem w życie art. 446 § 4 k.c. powszechnie przyjmowano w orzecnictwie, że art. 448 k.c. nie może być podstawą dochodzenia roszczeń o zadośćuczynienie za krzywdę osób najbliższych nawet wywołaną śmiercią osoby poszkodowanej⁴⁶. Motyw ten wraz z upływem lat od zmiany normatywnej spowodowanej wejściem w życie art. 446 § 4 k.c. utracił już praktyczne znaczenie.

W przypadku zadośćuczynienia za poważny uszczerbek na zdrowiu najbliższego członka rodziny sytuacja jest znacząco odmienna niż w razie śmierci poszkodowanego. Przyznanie zadośćuczynienia osobom bliskim poszkodowanego, który doznał poważnego uszczerbku na zdrowiu, stanowiłoby tym razem nie korektę czaso-

⁴⁴ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę na rzecz najbliższych członków rodziny poszkodowanego na skutek uszkodzenia ciała i rozstroju zdrowia - konieczność regulacji prawnych*, w: *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012, s. 573-584.

⁴⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z 14 stycznia 2010 r., IV CSK 307/09; uchwała Sądu Najwyższego z 22 października 2010 r., III CZP 76/10; uchwała Sądu Najwyższego z 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 maja 2011 r., II CSK 537/10.

⁴⁶ Wyroki Sądu Najwyższego: z 6 lutego 2008 r., II CSK 459/07; z 24 października 2007 r., IV CSK 192/07; z 22 lipca 2004 r., II CK 479/03.

wych ram obowiązywania normy ustanowionej przez ustawodawcę, ale stworzenie przez orzecznictwo zupełnie nowej normy, która nigdy wcześniej nie została ani wprowadzona, ani uznana przez ustawodawcę. Skoro ustawodawca przyznał w art. 446 § 4 k.c. roszczenie o zadośćuczynienie osobom bliskim jedynie w przypadku śmierci poszkodowanego, nieuzasadnione jest rozszerzanie zakresu ochrony także na przypadki, w których do jego śmierci nie doszło. Przyznanie zadośćuczynienia za naruszenie więzi między żyjącymi bliskimi osobami na podstawie art. 448 w zw. z art. 24 § 1 zd. 3 k.c. może być kwalifikowane jako sprzeczne z zasadą zakazu rozszerzającej wykładni przepisów wyrażających normy o charakterze wyjątków (*exceptiones non sunt extendendae*). Wprowadzenie art. 446 § 4 k.c. dało wyraźną podstawę do zasądzenia zadośćuczynienia na rzecz osoby bliskiej zmarłego, ale jednocześnie nie może stanowić podstawy do zadośćuczynienia na rzecz osób bliskich w razie poważnego uszczerbku na zdrowiu poszkodowanego.

Dlatego zakwalifikowanie w orzecznictwie więzi (stosunków) rodzinnych do kategorii dóbr osobistych nie spotkało się ze zrozumieniem i natrafiło na wzmagającą się krytykę dominującej części doktryny⁴⁷.

W wyroku Sądu Najwyższego z 11 grudnia 2018 r., IV CNP /17 podkreślono, że każde dobro osobiste *ex definitione* musi nadawać się do ochrony roszczeniami zakazowymi przeciwko naruszcicielowi. Wynika to nie tylko z brzmienia art. 24 § 1 KC który tylko podmiotowi, którego dobro jest naruszane lub zagrożone naruszeniem przyznaje roszczenie o zaniechanie przeciwko naruszcicielowi, ale

⁴⁷ Por. E. Traple, *Nadużycie instytucji ochrony dóbr osobistych w praktyce orzeczniczej sądów polskich* [w:] J. Pisuliński, J. Zawadzka (red.), *Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, Warszawa 2020, s. 139; M. Wałachowska, glosa do uchwały z 22.10.2010 r., III CZP 76/10, OSP Nr 9/2011, poz. 96; M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych doznanych przez pośrednio poszkodowanych*, Warszawa 2014, s. 279-310; T. Grzeszak, *Zdrada małżeńska a naruszenie dóbr osobistych w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Monitor Prawniczy” 11/2019, s. 607-610; T. Grzeszak, *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane* [w:] *Experientia docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. T. Targosz, P. Podrecki, P. Kostański, Warszawa 2017, s. 921; M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji do podmiotów bezpośrednio poszkodowanych w związku z nowelizacją art. 446 KC*, PS Nr 3/2014, s. 20; K. Królikowska, *Ochrona więzi emocjonalnych między osobami bliskimi na podstawie przepisów o ochronie dóbr osobistych* [w:] J. Pisuliński, J. Zawadzka (red.), *Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, Warszawa 2020, s. 163; P. Księżak (w:) M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak (red.), *Kodeks cywilny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 269 i 274; P. Machnikowski [w:] *System*, tom 6, Warszawa 2018, s. 731; tenże, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski, art. 23, KC Komentarz, 2019, Legalis; M. Łolik, *Więź emocjonalna między osobami najbliższymi jako dobro osobiste. Glosa do uchwały siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 27.03.2018 r., III CZP 60/17*, Przegląd Sądowy 9/2019, s. 110 i n.; K. Michałowska, *Niemajątkowe*, s. 1 i nast., W. Popiołek, *Więź między osobami fizycznymi jako przedmiot ochrony cywilnoprawnej* [w:] *Experientia docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. T. Targosz, P. Podrecki, P. Kostański, Warszawa 2017, s. 1053; J. Panowicz-Lipska, [w:] *Kodeks cywilny, t. I, Komentarz do art. 1-449II*, red. M. Gutowski, Warszawa 2016, art. 23, Nb 22.

z przyjętego modelu ochrony dóbr osobistych. Tymczasem przeciwstawienie się naruszeniu więzi rodzinnej (niezależnie od jej definiovania czy konstruowania) przy użyciu cywilnoprawnego roszczenia o zaniechanie z góry jest skazane na niepowodzenie. Więź rodzinna, której elementem jest np. prawny obowiązek małżeńskiej wierności istnieje *inter partes* tylko w relacji małżonków, nie jest więc obowiązkiem powszechnym skutecznym *erga omnes*. Nielogiczne byłoby więc twierdzenie, że wszyscy mają być wierni wszystkim, a przecież taka jest cecha dóbr i praw osobistych, że tworzą obowiązki wszystkich wobec wszystkich. Dlatego kwalifikację relacji interpersonalnych jako dóbr osobistych uznaje się za błąd konstrukcyjny czy wręcz za (oksymoron), rozwiązanie sztuczne i niepotrzebne.

W wyroku z 11 grudnia 2018 r., IV CNP 31/17 Sąd Najwyższy stwierdził także, że niecelowe a nawet konstytucyjnie wykluczone byłoby także stosowanie mechanizmów odpowiedzialności cywilnej do ochrony stosunków rodzinnych, w szczególności w razie niewykonania albo nienależytego wykonania zobowiązań wynikających z małżeństwa (np. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17 maja 2018 r., III CZP 11/18, pokazuje, że należałoby to zdecydowanie wykluczyć także w przypadku innych więzi rodzinnych; w uchwale tej przyjęto, że rodzicom dorosłego dziecka, które jest ubezwłasnowolnione całkowicie z powodu niepełnosprawności umysłowej, i dla którego ustanowiono opiekuna, nie przysługuje uprawnienie do żądania rozstrzygnięcia przez sąd opiekuńczy o sposobie utrzymywania kontaktów z tym dzieckiem.). Wykluczenie udzielania ochrony majątkowej na podstawie ogólnych przepisów prawa cywilnego w przypadkach nienależytego wykonywania obowiązków rodzinnych jest zgodne z dominującym poglądem na pożądaną kierunek rozwoju prawa rodzinnego i małżeńskiego. W uchwale pełnego składu Izby Cywilnej i Administracyjnej Sądu Najwyższego z dnia 16 grudnia 1987 r., III CZP 91/86 Sąd Najwyższy opowiedział się wyraźnie przeciwko koncepcji upatrującej nawet w art. 60 k.r.o. funkcji odszkodowawczej związanej z zawinionym naruszeniem więzi rodzinnych⁴⁸.

W tej perspektywie widać pewną słabość uzasadnienia uchwał z 27 marca 2018 r. (III CZP 36/17, III CZP 60/17, III CZP 69/17), w którym argumentuje się celowość kompensacji uszczerbków osób bliskich tym, że dobro osobiste w postaci więzi rodzinnej można skonstruować tak, że wyróżni się zewnętrzną i wewnętrzną więź rodzinną o charakterze nierelacyjnym, odrywającą się od osoby i woli osoby bliskiej, będącą indywidualną wartością przynależną jak inne dobra osobiste wyłącznie samemu uprawnionemu do ochrony na

⁴⁸ Por. też A. Szpunar, *O obowiązku alimentacyjnym między rozwiedzionymi małżonkami*, RPEiS 1989, z. 1, s. 21-22; J. Ignatowicz, w: J. Ignatowicz, M. Nazar (red.), *Prawo rodzinne*, Warszawa, 2016, s. 597.

podstawie art. 24 i 448 k.c. Tak pojmowana więź przestaje być jednak więzią rodzinną a staje się co najwyżej subiektywnym wyobrażeniem o tej więzi. Nie ma ona bowiem definicyjnego odniesienia do rodziny i stosunków rodzinnych. Wyobrażenia o czymś nie są rodziną ani dobrem osobistym, które mogłoby korzystać z ochrony na podstawie art. 24 i 448 k.c. W szczególności tak sformułowany konstrukt nie może służyć do obchodzenia uregulowań prawa rodzinnego, chroniącego obiektywnie doniosłe i istniejące, uznane przez ustawodawcę, stosunki rodzinne. Wadliwość i niebezpieczeństwa z tym konstruktem związane trafnie opisał SNN Jacek Gudowski⁴⁹, podkreślając, że chodzi wszak o realne niebezpieczeństwo dekompozycji konstrukcji dóbr osobistych i nadużywania roszczeń z nimi związanych, konstruowania dóbr osobistych do rzeczy i zwierząt.

Także Sąd Najwyższy w uzasadnieniu wyroku z 6 maja 2010 r., II CSK 640/09, oddalając zarzuty skargi kasacyjnej naruszenia art. 23, art. 24 § 2 w związku z art. 448 k.c. oraz art. 15 ust. 1 i 2 ustawy z 17 czerwca 2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki przez błędną wykładnię, polegającą na przyjęciu, że prawo do rzetelnego procesu bez zbędnej zwłoki nie jest dobrem osobistym, nie przysługuje zadośćuczynienie za naruszenie prawa do swobodnego kontaktu z dziećmi oraz za przewlekłość postępowania karnego, stwierdził, że prawo do sądu nie jest oczywiście dobrem osobistym. Nie ma podstaw do przyjęcia, że wszystkie prawa podstawowe objęte Europejską konwencją praw człowieka oraz wolności i prawa osobiste wymienione w Konstytucji (art. 38 do 56) powinny być chronione za pomocą środków wskazanych w art. 24 k.c., do czego dojść może, jeśli naruszenie ich doprowadzi zarazem do pogwałcenia dobra osobistego.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjmuje się, że nie każda przykrość jest skutkiem naruszenia dobra osobistego, a porządek prawny nie gwarantuje wolności od stresu i przykrości związanych z wydarzeniami żywotnymi⁵⁰. Tym bardziej sam smutek, stres czy cierpienie, ani wyobrażenia o nich, nie są dobrami osobistymi.

Nie przekonuje więc także koncepcja dobra osobistego o charakterze interpersonalnym argumentowana uznaniem dobra osobistego do kultu osoby zmarłej. Z oceny, iż kult pamięci osoby zmarłej jest dobrem osobistym w rozumieniu art. 23 k.c. nie wynika, że także więź rodzinna jest dobrem osobistym. Odmienny jest bowiem charakter obydwu tych wartości. Kult pamięci osoby zmarłej, mieszcząc

⁴⁹ Zdanie odrębne do uzasadnienia uchwały SN z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83.

⁵⁰ Uchwała SN a 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10; wyrok SN z 26 maja 2017 r., I CSK 557/16.

się w sferze uczuć jednostki skierowanych na nieżyjącą osobę nie posiada elementu interakcji międzyludzkiej. Nie wykraczają uczucia jednostki żywiącej kult określonej osoby zmarłej poza sferę świata wewnętrznego konkretnego człowieka, a w rzeczywistości zewnętrznej mogą być jedynie obserwowane jako odbicie elementów psychiki jednostki.

Wątpliwości konstrukcyjne potęguje problem zasadniczej nieokreśloności treściowej koncepcji więzi rodzinnej. Nie chodzi tu z pewnością o kwestie terminologiczne: czy więzi interpersonalne nazywać więzią rodzinną, prawem do życia w rodzinie, prawem do życia rodzinnego, więzią emocjonalną łączącą osoby bliskie – jednak z kręgu najbliższych członków rodziny, czy może szczególną więź rodziców z dzieckiem, prawo do życia w związku małżeńskim, posiadania ojca i życia w pełnej rodzinie, lecz o rodzaje (rodzinnych) interesów chronionych, cel i funkcję kreowanego dobra osobistego. Chodzi także o ustrojową wątpliwość, czy indywidualne wyobrażenia na temat stosunków rodzinnych – które jak zaproponowano mogą się odrywać od uznanych przez prawo stosunków rodzinnych i samej rodziny – mieć charakter subiektywny, powinny korzystać ze wzmożonej (absolutnej) ochrony prawa cywilnego, czy raczej pozostać w sferze stosunków rodzinnych lub sferze stosunków prywatnych, pozbawionych z reguły bezpośrednich sankcji czy wręcz pozostających poza zakresem zainteresowania państwa i prawa.

Intencja uznania tego konstruktu przy jednoczesnym zakresie pewnych granic odpowiedzialności cywilnej przez wskazanie, że chodzi tylko „typowe więzi rodzinne”, w żadnym stopniu ani w żadnym zakresie nie eliminuje wskazanych wątpliwości. Wręcz przeciwnie, zwiększa chaos pojęciowy, bo sugeruje konieczność odrębnego definiowania i stosowania w praktyce konstruktu „więzi rodzinnych” oraz „typowych więzi rodzinnych”. Przepisy o ochronie dóbr osobistych nie są adekwatne do prowadzenia debaty o modelu typowej rodziny, co przekonuje dodatkowo, że wyróżnienie tego dobra osobistego nie jest celowe.

Z podobnych powodów należy odrzucić koncepcję wartościowania skutków naruszenia „więzi rodzinnych” oraz „typowych więzi rodzinnych”. Nie ma ona oparcia w treści obowiązujących przepisów prawa deliktowego. Gdyby też ta koncepcja refleksowo oddziaływała na ochronę kompensacyjną poszkodowanego i prowadziła do kompensacji niektórych tylko uszczerbków wynikających z rozstroju zdrowia lub naruszenia integralności cielesnej poszkodowanego, budziłaby dodatkowe zastrzeżenia konstytucyjne⁵¹.

W wyroku z 10 lutego 2017 r., V CSK 291/16 zaproponowano, aby ochronę kompensacyjną osób najbliższych uzależnić od tego, czy

⁵¹ Zob. wyrok pełnego składu TK z 7 stycznia 2004 r., K 14/03.

poszkodowany jest niezdolny do samodzielnej egzystencji i niezdolny do nawiązywania logicznego kontaktu z otoczeniem, a w konsekwencji nawiązania typowej więzi rodzinnej, ale orzecznictwo innych państw pokazuje, że samo wartościowanie (jakości) życia innej osoby czy z inną osobą, jeżeli nie służy jej dobru, tzn. kompensacji jej własnego uszczerbku na osobie albo mieniu, rodzi poważne zastrzeżenia konstytucyjne.

Podkreślić trzeba wreszcie, że trzeci argument wyeksponowany w uzasadnieniu uchwał SN z 27 marca 2018 r. (III CZP 36/17, III CZP 60/17, III CZP 69/17) o stabilności orzecznictwa i utrwaleniu się poglądu o obowiązku kompensacji interesów niemajątkowych osób bliskich poszkodowanego, mógłby prowadzić do wniosku o konieczności odmowy podjęcia uchwały w niniejszej sprawie. Argumentacja ta po raz pierwszy pojawiała się w uzasadnieniu postanowienia (7) SN z 27 czerwca 2014 r., III CZP 2/14 i od początku budziła wątpliwości. Pomija ona fakt, iż do Sądu Najwyższego, zarówno przed wskazanym postanowieniem, jak i po jego ogłoszeniu, wciąż trafiają silnie umotywowane zagadnienia prawne dotyczące więzi rodzinnej pojmowanej jako dobro osobiste, a udzielane na nie odpowiedzi przez Sąd Najwyższy, wykazują ponad wszelką wątpliwość, że dotychczasowe wysiłki orzecznictwa zmiany paradygmatów prawa osobowego i prawa deliktowego, nie są przekonujące. Jak już wskazano w pkt II referatu, dopuszczalność podjęcia uchwały w niniejszej sprawie nie budzi wątpliwości. Orzecznictwo Sądu w analizowanym zakresie jest rozbieżne, nasila się jego krytyka w nauce prawa (na co wskazuje choćby dyskusja po podjęciu przez Sąd tych uchwał na zjeździe katedr prawa cywilnego w Uniwersytecie Jagiellońskim w 2018 r. oraz wskazane wyżej studia z tego zjazdu), do uchwał zgłoszono silne zdania odrębne, a uchwałom nie nadano mocy zasady prawnej. W tej sytuacji pogląd, który wyraźnie zmieniał paradygmat polskiego prawa deliktowego, nie zasługiwał na poparcie.

Ponadto, w uzasadnieniu uchwał SN z 27 marca 2018 r. (III CZP 36/17, III CZP 60/17, III CZP 69/17) dopuszczających zadośćuczynienie dla osób bliskich poszkodowanego na podstawie art. 448 k.c. nie w pełni uwzględniono istotną treść tego przepisu. Art. 448 zd. 2 k.c. nakazuje stosować art. 445 § 3 k.c. – odsyła do stosowania wprost tego przepisu. Natomiast w myśl art. 445 § 3 k.c. roszczenie o zadośćuczynienie przechodzi na spadkobierców tylko wtedy, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego. Z przepisu tego – oraz z art. 449 k.c. – wynika jednoznacznie, że roszczenie ma charakter osobisty i przysługuje tylko (bezpośrednio) poszkodowanemu, a wyjątkowo tylko może przejść na osoby bliskie (spadkobierców). Zatem uznawanie osób bliskich za poszko-

dowanych na podstawie art. 448 k.c. jest wykładnią *contra legem*. *Negliżuje ona sztuczność konstruktu więzi rodzinnej jako dobra osobistego.*

VII. Wstępne wnioski

Wstępne wnioski są następujące: Orzecznictwo sprzed wejścia w życie ustawy nowelizującej wykazuje istotne rozbieżności. Nie można w tej sytuacji mówić, że w stanie prawnym sprzed nowelizacji z 24 czerwca 2021 r. obowiązywała norma prawna nakładająca na podmioty prawa cywilnego ciężar kompensowania uszczerbków najbliższych członków rodziny poszkodowanego.

Więzi rodzinne nie powinny być uznawane za dobra osobiste jednej osoby. Więzi *ex definitione* są dowodem istnienia grupy rodzinnej. *Są one regulowane przez prawo rodzinne i opiekuńcze, a także prawa karne. Postulaty wzmocnienia ochrony majątkowej stosunków rodzinnych nie są powszechnie akceptowane.*

Pozostaje problem czasowego zakresu zastosowania art. 446² k.c.

Artykuł 446² k.c. wbrew dominującej w nauce prawa opinii oraz wbrew części orzecznictwa (niejednolitego) Sądu Najwyższego, wprowadził odpowiedzialność deliktową względem najbliższych członków rodziny poszkodowanego – nie wyłączając rzecz jasna jednocześnie odpowiedzialności względem samego poszkodowanego. Kompleksowa analiza problemów wykładniczych związanych z ukształtowaniem tego przepisu nie jest celem tego artykułu. Przedstawione na tle dotychczasowego orzecznictwa Sądu Najwyższego wątpliwości pozostają jednak aktualne, bo nawet jeśli uzna się, że art. 446² k.c. wprowadza konstrukcję prawa deliktowego oderwaną od jego społecznego uzasadnienia i systemu ochrony dóbr osobistych, a także odrębną od prawa rodzinnego, to wciąż odpowiedzieć trzeba będzie na szereg pytań o przesłanki odpowiedzialności ustanowione tym przepisem i jego stosunek do innych podstaw odpowiedzialności.

W tym miejscu wolno jednak zwrócić uwagę na problem czasowego zakresu zastosowania art. 446² k.c. Przepis art. 2 ustawy nowelizującej wyraźnie rozstrzyga, że przepis art. 446² k.c. trzeba stosować „do zdarzeń, których skutkiem jest niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej przez najbliższych członków rodziny z poszkodowanym” [...] ‘powstałych przed dniem wejścia w życie niniejszej ustawy’. Przepis ten nie posługuje się zatem *łącznikiem czasowym „szkód”*, który mogłby przynajmniej teoretycznie – bo po uchwale pełnego składu izby cywilnej SN z 31 marca 2011 r. w praktyce nie byłoby co do tego wątpliwości⁵² – pozostawiać pole do dys-

⁵² Uchwała z 31 marca 2011 r., III CZP 112/10, z tezą: „1. Do roszczeń o naprawienie

kusji o ewentualnym retrospektywnym stosowaniu tego przepisu. Przepis ten wyraźnie posługuje się pojęciem zdarzeń, co przesądza o retroaktywnym stosowaniu art. 446² k.c.

Retroaktywne stosowanie przepisów prawa cywilnego nie wydaje się całkowicie wykluczone, dopuszcza go wyjątkowo art. 3 k.c. Niemniej przypomnieć należy, że zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego zakaz retroakcji jest kluczowym elementem zasady zaufania, stanowiącej istoty derywat zasady demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP)⁵³. Zakaz retroakcji znajdując swoje oparcie w zasadzie zaufania, bazuje na takich wartościach, jak bezpieczeństwo prawne i pewność obrotu prawnego oraz poszanowanie praw nabytych. Zasada niedziałania prawa wstecz, jako zasada obiektywnego prawa konstytucyjnego, skierowana jest przede wszystkim do organów stanowiących prawo, ale także do sądów. Nie ma najmniejszych wątpliwości, że tak pojmowany zakaz retroakcji obowiązuje także w stosunkach cywilnych⁵⁴.

Wyjątki od zakazu retroakcji nie są całkowicie konstytucyjnie wykluczone, dlatego właśnie art. 3 k.c. nie został dotychczas uchylony. Nie można wszak wykluczać sytuacji, gdy za retroakcją przemawia konieczność realizacji innej zasady konstytucyjnej, a jednocześnie realizacja tej zasady nie jest możliwa bez wstecznego działania prawa. „Dopuszczalność odstępstw od wymienionych zasad konstytucyjnych zależy od wagi wartości konstytucyjnych, które dana regulacja prawna ma chronić”⁵⁵ lub istnienia „ważnego interesu publicznego, którego nie można wyważyć z interesem jednostki”⁵⁶. Odstępstwo dopuszczalne jest wtedy, gdy jest to konieczne w celu realizacji wartości konstytucyjnej, ocenionej jako ważniejsza od wartości chronionej zakazem retroakcji, a także jeżeli przemawia za tym konieczność realizacji innej zasady konstytucyjnej, a realizacja tej zasady nie jest możliwa bez wstecznego działania prawa⁵⁷.

szkody wyrządzonej ostateczną decyzją administracyjną wydaną przed dniem 1 września 2004 r., której nieważność lub wydanie z naruszeniem art. 156 § 1 k.p.a. stwierdzono po tym dniu, ma zastosowanie art. 160 § 1, 2, 3 i 6 k.p.a.

² Jeżeli ostateczna wadliwa decyzja administracyjna została wydana przed dniem wejścia w życie Konstytucji, odszkodowanie przysługujące na podstawie art. 160 § 1 k.p.a. nie obejmuje korzyści utraconych wskutek jej wydania, choćby ich utrata nastąpiła po wejściu w życie Konstytucji.”

⁵³ Wyrok TK z 17 grudnia 1997 r., K 22/96, OTK 1997, Nr 5–6, poz. 71.

⁵⁴ Por. choćby wyrok pełnego składu TK z 31 stycznia 2001 r., P 4/99, OTK 2001, Nr 1, poz. 5.

⁵⁵ Wyrok TK z 3 października 2001 r. (K 27/01, OTK 2001, Nr 7, poz. 209); wyr. TK z 7.2.2001 r. (K 27/00, OTK 2001, Nr 2, poz. 29); orz. TK z 25.2.1992 r. (K 3/91, OTK 1992, Nr 1, poz. 1).

⁵⁶ Wyr. TK z 10.12.2007 r. (P 43/07, OTK-A 2007, Nr 11, poz. 155). Zob. też wyr. TK z 9.6.2003 r. (SK 12/03, OTK-A 2003, Nr 6, poz. 51). Zob. też orz. TK z 2.3.1993 r. (K 9/92, OTK 1993, Nr 1, poz. 6); podobnie wyr. TK z 15.7.1996 r. (K 5/96, OTK 1996, Nr 4, poz. 30).

⁵⁷ Wyroki TK: z 5.11.2002 r. (P 7/01, OTK-A 2002, Nr 6, poz. 80) i powołane tam orzeczenia; z 7.2.2006 r. (SK 45/04, OTK-A 2006, Nr 2, poz. 15) oraz z 5.9.2007 r. (P 21/06, OTK-A 2007, Nr 8, poz. 96).

Analiza 446² k.c., w tym przede wszystkim interesu prawnego, który on chroni – oczywiście odrębnego od interesu bezpośrednio poszkodowanego w skutecznej ochronie jego zdrowia oraz integralności cielesnej – pozwala stwierdzić, że przepis ten nie realizuje żadnej wartości konstytucyjnej, której ochrona byłaby bezwzględnie konieczna i to z mocą wsteczną. Kompensacja finansowana interesu związanego z postrzeganiem jakości więzi rodzinnej, jak już wyżej podkreślono przy omawianiu orzecznictwa Sądu Najwyższego, nie jest z zasady konieczna, a tam gdzie została wprowadzona, doznaje licznych ograniczeń. Retroaktywne wprowadzenie obowiązku kompensowania uczuć osób bliskich poszkodowanego stanowi natomiast poważne ograniczenie sfery prawnej podmiotów prawa cywilnego i nie może być wprowadzane retroaktywnie. Kompensacja tego rodzaju interesów co do zasady budzi wątpliwości, a tym większe wątpliwości wywołuje jej wprowadzenie z mocą wsteczną.

Analiza poprzedzających wprowadzenie ustawy nowelizującej przepisów intertemporalnych określających choćby zakres zastosowania nowelizacji art. 446 § 4 k.c. i art. 448 k.c. w aktualnym brzmieniu, potwierdza sformułowane zastrzeżenia.

Podsumowując. Artykuł 2 ustawy nowelizującej jest niezgodny z art. 2 i 64 ust. 1 i 2 Konstytucji RP. Wprowadza on bowiem bez wymaganej konieczności i dostatecznego uzasadnienia w potrzebie ochrony wolności, praw lub wartości konstytucyjnych, z zasady wykluczoną przez Konstytucję RP retroakcję właściwą przepisowi nakładającego *ex lege obowiązki na podmioty prawa cywilnego*.

Bibliografia

- Basseches Juliusz, Korkis Izak, *Kodeks zobowiązań*, Lwów 1938.
- Bładowski Bogdan, *Glosa do uchwały składu siedmiu sędziów SN z 28 października 1993 r., I KZP 21/93*, OSP 1995, z. 1, poz. 10.
- Czachórski Witold, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1, red. Z. Radwański, Wrocław 1981.
- Dyoniak Andrzej, *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, Poznań-Warszawa 1990.
- Grzeszak Teresa, *Zdrada małżeńska a naruszenie dóbr osobistych w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Monitor Prawniczy” 11/2019.
- Grzeszak Teresa, *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane* [w:] *Experientia docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. Tomasz Targosz, Paweł Podrecki, Piotr Kostański, Warszawa 2017.
- Grzybowski Stefan, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957.

Hofmański Piotr (red.), *Kodeks postępowania karnego. Tom III. Komentarz*, Warszawa 2018.

Ignatowicz Jerzy, Nazar Mirosław (red.), *Prawo rodzinne*, Warszawa, 2016

J. Spier, *General Introduction (w:) Principles of European Tort Law, Text and Commentary*, tłum. E. Bagińska, Wiedeń-Nowy Jork 2005.

Kaliński Maciej, *Ograniczenie indemnizacji do podmiotów bezpośrednio poszkodowanych w związku z nowelizacją art. 446 KC*, PS Nr 3/2014.

Korzonek Jan, Rosenblüth Ignacy, *Kodeks zobowiązań. Komentarz*, wyd. 2, t. I, Kraków 1936.

Kozioł Helmut, *General Conditions of Liability [w:] Principles of European Tort Law, Text and Commentary*, tłum. E. Bagińska, Wiedeń-Nowy Jork 2005.

Królikowska Katarzyna, *Ochrona więzi emocjonalnych między osobami bliskimi na podstawie przepisów o ochronie dóbr osobistych [w:] Jerzy Pisuliński, Julita Zawadzka (red.), Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, Warszawa 2020.

Księżak Paweł (w:) Małgorzata Pyziak-Szafnicka, Paweł Księżak (red.), *Kodeks cywilny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2014.

Longchamps de Bérier Roman, *Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1934, z. 4.

Longchamps de Bérier Roman, *Zobowiązania*, wyd. III, opracowane przez Józefa Górskiego, Poznań 1948.

Łolik Marcin, *Więź emocjonalna między osobami najbliższymi jako dobro osobiste. Glosa do uchwały siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 27.03.2018 r., III CZP 60/17, „Przegląd Sądowy” 2019, nr 9.*

Machnikowski Piotr [w:] Edward Gniewek, Piotr Machnikowski, *Kodeks Cywilny. Komentarz*, Warszawa 2019.

Machnikowski Piotr [w:] *System Prawa Prywatnego*, tom 6, Warszawa 2018.

Mączyński Andrzej, *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę spowodowaną naruszeniem dobra osobistego. Geneza, charakterystyka i ocena obowiązującej regulacji*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. Małgorzaty Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004.

Panowicz-Lipska Janina, [w:] *Kodeks cywilny, t. 1, Komentarz do art. 1-449¹¹*, red. Maciej Gutowski, Warszawa 2016.

Peiper Leon, *Kodeks zobowiązań z dnia 27 października 1933 r., Dz. U. 82, poz. 598, tudzież przepisy wprowadzające tenże kodeks z dnia 27 października 1933 r., Dz. U. 82, poz. 599, wraz z motywami referentów Komisji Kodyfikacyjnej oraz orzecnictwem polskim, austriackim, francuskim, niemieckim i rosyjskim*, Kraków 1934.

Popiołek Wojciech, *Więź między osobami fizycznymi jako przedmiot ochrony cywilnoprawnej [w:] Experientia docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. Tomasz Targosz, Paweł Podrecki, Piotr Kostański, Warszawa 2017.

Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full edition, vol. 4, ed. Christian von Bar, Eric Clive, Hans Schulte-Nölke 2009

Radwański Zbigniew, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową*, Warszawa 1956.

Smyczyński Tadeusz [w:] *System Prawa Prywatnego*, tom 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze* (red. Tadeusz Smyczyński), Warszawa 2009

Szpunar Adam, *O obowiązku alimentacyjnym między rozwiedzionymi małżonkami*, RPEiS 1989, z. 1.

Szpunar Adam, *Odszkodowanie w razie śmierci osoby bliskiej*, Warszawa 1973.

Szpunar Adam, *Roszczenia z powodu śmierci osoby bliskiej*, „Nowe Prawo” 1965, z. 3.

Szpunar Adam, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1999.

Traple Elżbieta, *Nadużycie instytucji ochrony dóbr osobistych w praktyce orzeczniczej sądów polskich* [w:] Jerzy Pisuliński, Julita Zawadzka (red.), *Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, Warszawa 2020.

Wałachowska Monika, Głosa do uchwały z 22.10.2010 r., III CZP 76/10, OSP Nr 9/2011, poz. 96.

Wałachowska Monika, *Wynagrodzenie szkód deliktowych doznanych przez pośrednio poszkodowanych*, Warszawa 2014.

Wałachowska Monika, *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę na rzecz najbliższych członków rodziny poszkodowanego na skutek uszkodzenia ciała i rozstroju zdrowia - konieczność regulacji prawnych*, [w:] *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. Mirosław Nesterowicz, Warszawa 2012.